

Vijesti o dolasku njemačkih vitezova na područje ugarsko-hrvatskoga kraljevstva u djelu Simona de Kéza

Plemićki rodovi njemačkog podrijetla igrali su značajnu ulogu u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Njihovi pripadnici obnašali su važne državne dužnosti, a držali su i znatne posjede. Ovi plemićki rodovi vuku svoje podrijetlo od njemačkih vitezova koji su u ugarsko kraljevstvo došli tijekom 11. i 12. stoljeća. Jedan od najstarijih narativnih izvora koji nam svjedoči o njihovom dolasku, djelo je *Gesta Hungarorum* Simona de Kéza.

Simon de Kéza bio je kapelan na dvoru kralja Ladislava IV. Kumanca. Obavljajući za kralja različite diplomatske misije, mnogo je putovao te je posjetio Italiju, Francusku i Njemačku. Tijekom svojih putovanja došao je u dodir s tada modernim političkim idejama, a skupljao je i podatke koji su se odnosili na povijest Ugarske. Prilikom izrade svog djela koristio se je i ranijim djelima nastalim u Ugarskoj.¹

Njegovo djelo *Gesta Hungarorum*, napisano osamdesetih godina 13. stoljeća, sastoji se od četiri dijela.² U prvom opisuje povijest Huna, koje poistovjećuje s Mađarima.³ U drugom dijelu bavi se dolaskom Mađara i poviješću Ugarske do svoga doba, u trećem govori o plemićkim obiteljima stranoga podrijetla, koje su živjele na prostoru ugarsko-hrvatskoga kraljevstva, a u posljednjem obrađuje tzv.

VDG JAHRBUCH 2005

67

¹O Simonu de Kéza i njegovu djelu više vidi u: Sándor Domanovszky, *Kézai Simon mester és krónikája* (Budimpešta, 1906); József Gerics, "Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához", *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis. Sectio Historica* 1 (1957), str. 106-134; János Horváth, "A hun-történet és szerzje", *Irodalomtörténeti Közlemények* 67 (1963), str. 446-476; Jeni Szics, "Theoretische Elemente in Meister Simon von Kézas Gesta Hungarorum 1282-1285", u: *Nation und Geschichte: Studien* (Köln – Beč – Graz – Budimpešta, 1981), str. 263-328, i ondje navedenoj literaturi. Sažete, ali vrijedne novije priloge o njemu nalazimo u: *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)* (Budimpešta, 1994) (dalje: *KMTL*), str. 348; Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary* (London – New York, 2001), str. 121-122. Niz radova o Simonu de Kéza naveden je u: László Veszprémy – Frank Schaer (eds.), *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum* (Budimpešta – New York, 1999), str. 188-216.

²Djelo *Gesta Hungarorum* objavljeno je više puta. Vidi npr. Sándor Domanovszky (ed.), "Simonis de Kéza, Gesta Hungarorum", u: Imre Szentpétery (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum*, 1 (Budimpešta, 1937), str. 129-194.

Popis izdanja djela Simona de Kéza nalazi se u: Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 187-188. U ovom radu korišteno je naprijed navedeno izdanje koje su priredili L. Veszprémy i F. Schaer.

³Simon de Kéza smatra da ovi narodi imaju zajedničko podrijetlo. Prema njemu i Mađari i Huni potekli su od Menrotovih sinova, Huni od Hunora, a Mađari od Mogora (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 14-17). Simonova namjera bila je da pokaže da Mađari imaju pravo na zemlju koju su osvojili i naselili, jer im je ona već ranije pripadala, budući da su je prije držali Huni, koji s Mađarima čine jedan narod. Usp. Engel, *The Realm*, str. 121.

udvornike, zavisne osobe u službi utvrda. Za našu temu najzanimljiviji je treći dio, koji je direktno vezan uz temu ovoga rada, iako nam i drugi dio djela *Gesta Hungarorum* pruža zanimljive podatke.

Od plemićkih rodova stranog podrijetla o kojima Simon de Kéza govori, najviše njih (10) dolazi iz njemačkih zemalja.⁴ Od ostalih zemalja zastupljene su Francuska i Češka (iz kojih dolaze po dvije obitelji), te Moravska, Aragon i Apulija (s po jednom obitelji).⁵ Osim toga, zaključujući ovo poglavlje Simon priča da su u službu kneza Géze i ugarsko-hrvatskih kraljeva došli i mnogi drugi - Česi, Poljaci, Grci, Armenci, Pečenezi, ali njihova imena ne navodi. Sam kaže da je tako odlučio jer bi ta imena opteretila tekst.⁶ Time Simon svjedoči da je njihov ugled bio manji od ugleda onih prvih, koji su se kroničaru činili vrijednim poimeničnog spomena.

Vijesti koje Simon de Kéza donosi međusobno se razlikuju obimom. Poneke su vrlo kratke i samo kažu da je taj i taj došao u Ugarsku, dok druge pričaju i o okolnostima koje su dovele do dolaska pojedinog viteza, te opisuju djela koja je učinio.

U nizu osoba koje de Kéza spominje prvi je knez Tibold iz Fanberga, zvan još i Grof Tibold, koji je u Ugarsku došao u vrijeme kneza Géze.⁷ Tibolda se drži rodonačelnikom roda bana Tibolda odnosno Tiboldovića. Iz ovoga su roda potekli Svetački (de Zempche, de Zenche, Szencsei), koji su imali velike posjede u Križevačkoj županiji.⁸ Zanimljivo je da navodeći zemlju otkuda je potekao Tiboldov rod, Simon, u svojoj inače latinski pisanoj kronici, kaže da je on *Vandeuchumlant*, tj. koristi njemački izraz.⁹

68

VDG JAHRBUCH 2005

⁴ Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 160-175.

⁵ Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 166-175. Zanimljivo je da je i obitelj koja je došla iz Apulije, možda njemačkog podrijetla. Ratold, jedno od dva imena pridošlica iz Apulije koje de Kéza navodi, tipično je bavarsko ime. Usp. Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 166.

⁶ *Intraverunt quoque temporibus tam ducis Geichae quam aliorum regum Boemi, Poloni, Graeci, Bessi, Armeni et fere ex omni externa natione, quae sub caelo est, qui servientes regibus vel caeteris regni dominis ex ipsis pheuda acquirendo nobilitatem processu temporibus sunt adepti. Quorum nomina comprehendere aestimavi in praesenti libro onerosa* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 174).

⁷ *Tunc eo tempore ad ducem Geicham venit comes Tiboldus de Fanberg, qui Grauu Tibold est vocatus* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 160). V. Klaić drži da je Fanberg vjerojatno Pfanberg u sjevernoj Štajerskoj. Usp. Vjekoslav Klaić, “Plemići Svetački ili nobiles de Zempche”, *Rad JAZU* 199 (1913), str. 5. E. Mályusz, pak, smatra da je Fanberg ustvari Schaumburg, grad nedaleko Eferdinga na Dunavu. Usp. Elemér Mályusz, *Az V. Istávan-kori Gesta* (Budimpešta, 1971), str. 82. Iako je u historiografiji uglavnom prihvaćeno mišljenje da *Grauu* znači grof (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 161), već je J. Karácsonyi upozorio da možda znači i siv (njem. grau). Usp. János Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3 sv. (Budimpešta, 1900-1904, reprint 1995), str. 1007.

⁸ Govoreći o Tiboldovim potomcima de Kéza kaže: *...unde de eadem progenie Grauu quidam usque hodie simpliciter nominantur. Ex isto illi de Bobocha orti derivantur* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 160). Dakle, de Kéza spominje da se članovi njegove obitelji i u Kézino vrijeme nazivaju Grof, te da od njega potječe rod koji nosi pridjevak *de Bobocha*. Simon de Kéza ih spominje s pridjevkom od Babócsa budući da je Babócsa na Dravi (danas u Mađarskoj) bila glavni posjed (*predium principale*) ovoga roda (usp. Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 161, bilj. 2). O rodu bana Tibolda više vidi u: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 1007-1011; Klaić, “Plemići Svetački”, str. 1-66; Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, 2 sv. (Budimpešta, 1996), 2, str. 225, 243.

⁹ *Isti etenim sunt Vandeuchumlant* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 160).

Nakon Tibolda u Ugarsku su, prema Simonu de Kéza, došla polubraća Hont i Pázmány iz Švapske. Oni su zajedno s pratnjom željeli proći kroz Ugarsku kako bi prešli preko mora, ali ih je zadržao knez Géza. Kronika dalje priča da su potom ova dva viteza sv. Stjepana kralja na rijeci Hron opasali mačem viteštva, tj. proglasili ga vitezom opasavši mu mač.¹⁰ Važno je istaknuti da Simon napominje da je takav način proglašavanja vitezom bio njemački običaj, tj. kaže da je sv. Stjepan opasan viteškim mačem po njemački običaju (*Teutonico more*). Od braće Honta i Pázmánya potekao je plemićki rod Hontpázmány, kasnije razdijeljen u brojne grane. Prvi posjedi ovog roda nalazili su se u Gornjoj Ugarskoj, a ime jednog od braće sačuvalo se u imenu županije Hont. Posjede su imali i u Požeškoj županiji.¹¹ Sljedeći pridošlica o kojem Simon de Kéza piše je knez Vencelin iz Wasserburga.¹² Ovaj se grad najvjerojatnije nalazio u Bavarskoj, gdje je postojalo nekoliko gradova s tim imenom. Najznačajniji od njih nalazi se na rijeci Inn.¹³ Simon kaže da je Vencelin ubio vojvodu Koppányu u Somogyu, te da je od njega potekao plemićki rod Ják.¹⁴ Posjedi pripadnika ovoga roda većinom su se nalazili u županijama Sopron, Vas i Zala. Posjede su imali i u Vukovskoj i Požeškoj županiji.¹⁵ Prema djelu *Gesta Hungarorum* braća Wolfer (Wolfger) i Hedrik (Heidrich, Héder) došli su iz Wildona, a sa sobom su doveli 40 oklopnika.¹⁶ Simon priča da je Wolfer tada dobio brdo Güssing, na kojem je prvo podigao drvenu utvrdu, a potom i samostan. U tom je samostanu sahranjen nakon smrti.¹⁷ Od njega je prema Simonu de Kéza potekao plemićki rod Héder. Sredinom 13. st. ovaj se plemićki rod podijelio na 3 grane: Köcske, Gisingovce i Héderváre. Gisingovci su se, pak, u prvoj polovini 14. st. podijelili na Rohonce, Tamáse, Hercege od Szekcsőja i Pernsteine. Brojni

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁰ *Post haec venit Hunt et Pazman, duo fratres carnales, milites coridati orti de Svevia. Hi enim passagium per Hungariam cum suis militibus facientes ultra mare ire intendebant. Qui detenti per ducem Geicham, tandem sanctum regem Stephanum in flumine Goron Teutonico more gladio militari accinxerunt* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 162).

¹¹ O ovom rodu vidi: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 635-692; *KMTL*, str. 269; Engel, *Magyarország világi*, 2, str. 101-102; Marija Karbić, “Plemićki rodovi njemačkog podrijetla u Požeškoj županiji tijekom srednjeg vijeka”, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice. VDG Jahrbuch* 10 (2003), str. 71.

¹² *Postmodum intrat de Wazurbuirc comes Wecelinus* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 162).

¹³ Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 163.

¹⁴ *Hic Cupan ducem in Simigio interfecit. Istius generatio de Iaki dicti sunt* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 162). U mađarskoj historiografiji danas postoji mišljenje da je od Vencelina prije potekao plemićki rod Rád nego plemićki rod Ják. I plemićki rod Gut-Keled smatrao ga je svojim pretkom (usp. Isto, str. 163).

¹⁵ O plemićkom rodu Ják vidi u: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 697-717; *KMTL*, str. 299; Karbić, “Plemićki rodovi”, str. 67-70, i ondje navedenoj literaturi.

¹⁶ *Postea Wolfer cum Hedrico fratre suo introvit de Vildonia cum XL. militibus phaleratis* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 162). Braća su u Ugarsku došla najvjerojatnije u vrijeme kralja Géze II. sredinom 12. stoljeća. Budući da utvrđeni grad Wildon u Štajerskoj, koliko je poznato, kasnije izgrađen, nije vjerojatno da su braća Wolfer i Hedrik došla iz njega. Moguće je da su, kako to navode druge kronike, bili podrijetlom iz Hainburga na Dunavu. Usp. Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 597-598; Heinz Dopsch, *Die Hengstburg, Wildon und die Herkunft der Grafen von Güssing*, u: *Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert)* (Eisenstadt, 1989), str. 185-195; Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 164.

¹⁷ *Huic datur mons Kyscen pro descensu, in quo castrum fieri facit ligneum, tandem et coenobium monachorum, in quo post mortem sepelitur* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 162, 164). Nije točna tvrdnja da je Wolfer sagradio utvrdu Güssing budući da je ona sagrađena tek kasnije, u vrijeme Bele III. Usp. Dopsch, “Die Hengstburg”, str. 185-195.

pripadnici ovoga roda obnašali su važne dužnosti u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu.¹⁸

Poslije braće Wolfera i Hedrika prema ovoj je kronici došao Pot od Lébénya, zvan i Ernest. U kronici se navodi da je došao u pratnji mnogih vitezova, te da od njega podrijetlo vuče knez Conrad of Altenburga.¹⁹

Nakon vijesti o Potu od Lébénya de Kéza donosi i kratku vijest o dolasku trojice braće iz roda Gut–Keled, za koje kaže da su iz Švapske te da su rođeni u tvrdom gradu Stauf.²⁰ Za njih kaže da su došli u vrijeme kralja Petra.²¹ Plemićki rod Gut-Keled imao je brojne grane, od kojih je najveću moć postigla grana banova Stjepana i Apaja, čiji su članovi obnašali najviše funkcije, pa i onu bana čitave Slavonije.²²

Poslije trojice braće iz roda Gut–Keled, prema Simonovom pričanju, u Ugarsku je iz Friedburga u Turingiji došao hrabri vitez Altman, predak plemićkog roda Balog.²³

Znatno više de Kéza govori o dolasku viteza Gottfrieda. Priča kako je ovaj na teritorij ugarsko-hrvatskog kraljevstva došao u vrijeme kralja Stjepana III. nakon što je ubio türinškog grofa u sukobima koji su izbili tijekom izbora cara na dvoru u Frankfurtu. Njegovi su neprijatelji tražili od kralja Stjepana da ga izruči, ali je ovaj to odbio, a Gottfriedu onda nije ostalo ništa drugo nego da ostane u Ugarskoj.

Kronika dalje priča kako je kralj Gottfrieda kasnije poslao s vojskom protiv bosanskog vojvode. Nakon što se iz tog pohoda vratio kao pobjednik, Gottfried je uživao još veću kraljevu milost. O njemu de Kéza još kaže da je bio iz područja

70

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁸ O plemićkom rodu Héder i njegovim granama više vidi u: Vjekoslav Klaić, *Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. (1301-1382)*, Rad JAZU 142 (1900), str. 154-158; Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 597-617; *Die Güssinger. Beiträge zur Geschichte der Herren von Güns/Güssing und ihrer Zeit (13./14. Jahrhundert)* (Eisenstadt, 1989); *KMTL*, str. 260, 371-372, 375; Engel, *Magyarország világi*, 2, str. 96, 135; Marija Karbić, "Gisingovci – ugarsko-hrvatska velikaška obitelj njemačkog podrijetla", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 1999*, str. 21-26; Ista, "Plemićki rodovi", str. 72-75.

¹⁹ *Post hunc introivit Pot de Lebyn, qui nomine alio Ernestus est vocatus. Hic cum multis militibus adiit in Hungariam. De isto comitis Conradi de Altumburg origo esse habet (Veszprémy – Schaer, Simonis de Kéza, str. 164)*. Pot se spominje kao palatin od 1209.-1212. godine. Pripadao je plemićkom rodu Gyr. On sam, zapravo, nije bio pridošlica u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu, pošto je u Ugarsku došao već u 11. stoljeću njegov predak knez Oto. Pridjevak Lébény nosi prema samostanu koji je podigao u zapadnoj Ugarskoj. Conrad od Altenburga bio je istaknuta osoba u drugoj polovini 13. stoljeća. Od 1260. vršio je i službu magistra tavernika. Usp. *KMTL*, str. 244-245; Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 164-165, i ondje navedenu literaturu.

²⁰ *Sed postea, tempore Petri regis Keled et Gut intrant tres fratres ex gente Svevorum procreati. De castello Stof sunt nativi (Veszprémy – Schaer, Simonis de Kéza, str. 164)*. Stauf može biti Staufen nedaleko Freiburga u Badenu ili Hohenstaufen u Württembergu (Isto, str. 165, bilj. 3).

²¹ Kralj Petar je Petar Orseolo koji je Ugarskom vladao 1038.-1041. i 1044.-1046. (*KMTL*, str. 60-61, 544).

²² O plemićkom rodu Gut-Keled više vidi u: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 470-542; *KMTL*, str. 240; Marija Karbić, "Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Keled", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2000*, str. 19-24, i ondje navedenoj literaturi.

²³ *Post istos Altman intrat de Fridbiur miles corradatus ex patria Turingorum, de isto illi de Bolugi oriuntur (Veszprémy – Schaer, Simonis de Kéza, str. 164)*. O plemićkom rodu Balog vidi: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 192-214; *KMTL*, str. 78.

Meissena, sin kneza od Hersfelda, te da je od njega potekao rod Filipa, Ladislava i Grgura, sinova Keledovih.²⁴

Simon de Kéza navodi da je njemačkog podrijetla i plemićki rod Buzád, iako ne spominje njihova pretka koji je došao u Ugarsku već samo kaže da su oni plemići iz područja Wartburga, te da potječu iz Meissena.²⁵ Iz drugih vrela saznajemo da ih je pozvao Stjepan III. kako bi mu pomogli u borbi sa Stjepanom IV.²⁶ Ovaj je rod poznat i pod imenom Hahót (Hoholdi, Hoholt), a njegovi su pripadnici igrali važnu ulogu u ugarsko-hrvatskom kraljevstvu. Posjedi pripadnika ovog plemićkog roda nalazili su se većinom u Zaladskoj županiji, u koju je tada ulazilo i Međimurje, ali i u županijama Somogy, Sopron i Vas te u Varaždinskoj, Požeškoj i Križevačkoj županiji. Već u prvoj polovini 13. st. rod se podijelio na više grana, od kojih je za povijest hrvatskih zemalja posebnu važnost imala grana Bánffija Donjolendavskih.²⁷

I za plemićki rod Hermán *Gesta Hungarorum* ne navode koji je njegov pripadnik prvi došao u Ugarsku, već se samo kaže da potječe iz Nürnberga te da je došao u Ugarsku s kraljicom Giselmom.²⁸

Kao što se iz naprijed navedenog vidi, njemačke zemlje iz kojih su vitezovi stigli su Bavarska, Švapska i Turingija, te krajevi uz Dunav, danas u Austriji. Njihov dolazak, ovisno o tome o kome se radi, dogodio se u razdoblju od kraja 10. do druge

71

²⁴ *Temporibus insuper Stephani regis tertii introivit in Hungariam quidam miles Gotfridus nominatus de Mesnensi regione, a quo egreditur generatio Philippi, Ladislai et Gregorii filiorum Kelad. Hic namque Gotfridus cum esset ingenuus, filius scilicet comitis Hersfeldensis in curia Francuurtensi, ubi caesar eligi debuit, seditione commota lancgravium de Turingia dicitur occidisse, et inde per fugam evadens ad regem Stephanum pervenit fugitivus, a quo etiam reptitur per suos inimicos. Cumque rex Stephanus inimicis suis ipsum non traderet, in Alamannia contra eum proscriptionis sententia promulgatur, et sic remanet invitus in Hungaria. Quem quidem postmodum adversus ducem de Bozna cum exercitu rex transmittit, quo devicto ad regem reversus cum favore de caetero pertractatur* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 172, 174). Gottfrieda je svojim pretkom držala obitelj Fraknoi iz zapadne Ugarske (Isto, str. 173). O kojem se pohodu u Bosnu radi nije poznato. Mišljenje da je *dux de Bozna* protiv kojeg ratuje Gottfried Borić zastupaju V. Klaić, V. Čorović, M. Perojević i B. M. Nedeljković. Usp. Vjekoslav Klaić, *Poviest Bosne* (Zagreb, 1882, reprint: Sarajevo, 1990), str. 50; Vladimir Čorović, “Pitanje o poreklu Kotromanića”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* 5 (1925), str. 18; Marko Perojević, “Ban Borić i ban Kulin”, u: *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, 1 (Sarajevo, 1942), str. 202; Bran. M. Nedeljković, “Postojbina prvog bosanskog bana Borića”, *Istoriski časopis* 9-10 (1959), str. 56. Nasuprot ovim autorima N. Klaić drži da je bosanski vojvoda koji se spominje vojvoda kojega je ondje postavio car Manuel nakon što je osvojio Bosnu. Usp. Nada Klaić, “Iz problematike srednjovjekovne povijesti Bosne”, *Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu* 14 (1978), 14-15, str. 41-42.

²⁵ *Buzad autem generatio de Mesn originem trahit, nobiles de districtu Wirzburg* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 166). *Wirzburg* je vjerojatno Wartburg u Turingiji. U Simonovo vrijeme pripadao je landgrofoviji Meissen (usp. Isto, str. 167). Ipak, treba spomenuti mišljenje J. Karácsonyija koji je smatrao da je *Mesn* Messendorf, jugoistočno od Graza, a *Wirzburg* Marburg (Murburg) u Štajerskoj (Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 567). Klaić je smatrao da potječu iz Turingije (Klaić, “Hrvatski hercezi”, str. 174).

²⁶ Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 167. O sukobima između Stjepana III. i Stjepana IV. vidi: Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, 5 sv. (Zagreb, 1982), 1, str. 190-191; Engel, *The Realm*, str. 52-53.

²⁷ O plemićkom rodu Hahót vidi: Klaić, “Hrvatski hercezi”, str. 173-180, 211; Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 566-588; *KMTL*, str. 251; Stanko Andrić, “Hahold (Hahót; Haholdus, Haholthus, Hoholdus), ugarski srednjovjekovni plemićki rod”, *Hrvatski biografski leksikon*, 5 (Zagreb, 2002), str. 393-394.

²⁸ *Hiemanni siquidem generatio ex Nurnimberc oritur, satis sunt nobiles, cum regina Kiska intraverunt* (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 168). Gisela je bila kćer bavarskog vojvode Henrika i žena sv. Stjepana (*KMTL*, str. 236-237). O ovom plemićkom rodu više vidi: Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, str. 617-634.

polovine 12. stoljeća, tj. u razdoblju od vremena kneza Géze, oca sv. Stjepana, prvog mađarskog kralja, do vremena Stjepana III./IV.

U nekim od zabilježenih slučajeva zajedno su došla braća. To je npr. bio slučaj s polubračom Hontom i Pázmányom, koji su došli iz Švapske, ili braćom Wolferom i Hedrikom, začetnicima roda Héder, koji su stigli iz Štajerske. U nekima je, pak, slučajevima (npr. plemićkog roda Buzád) samo navedeno da je određeni rod došao iz njemačkih zemalja odnosno određenog grada, bez ikakvih drugih podataka. Isto tako, u nekim je slučajevima naglašeno da vitezovi o kojima je riječ nisu došli sami nego s pratnjom sebi podređenih vitezova. Tako je bilo npr. u slučaju prije spomenute braće Wolfera i Hedrika ili u slučaju Pota od Lébényija za kojeg se kaže da je došao *cum multis militibus*.

Svojim dolaskom njemački vitezovi donijeli su i određeni tip kulture, vitešku kulturu, i s njom povezane običaje. To je vidljivo u vijesti o dolasku braće Honta i Pázmánya, koji su u Ugarsku donijeli običaj prema kome se nekog proglašava vitezom tako da ga se opaše viteškim mačem.

Simonov stav prema njemačkim vitezovima ovisio je o tome o kojem razdoblju govori. U vrijeme vladavine kneza Géze i njegova sina, prvog mađarskog kralja, sv. Stjepana, njemački vitezovi za de Kézu igraju pozitivnu ulogu te on ističe da su oni u Ugarsku došli kako bi učvrstili kršćanstvo i pomogli u borbi protiv poganstva, i to nakon što su čuli da Géza želi učiniti sve što je u njegovoj moći kako bi obratio svoj narod na kršćanstvo.²⁹ Nasuprot tome, kada opisuje vladavinu kralja Petra, nećaka sv. Stjepana, koji je preuzeo krunu nakon što je sv. Stjepan umro bez direktnog nasljednika, njemački vitezovi igraju negativnu ulogu. Simon de Kéza optužuje Petra da je zemlju htio podložiti njemačkim vitezovima, da je oduzimao posjede i tvrde gradove, kao i državne službe, od domaćeg plemstva i darovao ih njemačkim plemićima i plemićima pridošlim iz romanskih zemalja. Kronika nadalje kaže da od ovih Petrovih dvorjanika nije bila sigurna ničija žena ni kćer. Gdje god je kralj putovao, oni su, vođeni požudom, napadali žene i kćeri domaćih plemića.³⁰ Kéza priča da su tijekom pobune koja je izbila protiv kralja Petra i koja je završila njegovim zarobljavanjem i smrću, Mađari udarili i na njemačke i romanske pristalice kralja Petra, te da nisu štedjeli ni žene ni djecu ni svećenike.³¹ Ipak, iako negativno ocjenjuje ulogu pridošlih vitezova u vrijeme kralja Petra, moramo reći da je njegov stav prema njemačkim vitezovima uglavnom pozitivan, što je i razumljivo s obzirom na ugled koji su uživali, te moć kojom su u vrijeme Simona de Kéza raspolagali potomci ovih vitezova.

²⁹ Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 160.

³⁰ *Munitiones autem, castra et omnes regni dignitates ab Hungaris auferens tradebat Teutonicis et Latinis. Erat*

quoque idem lascivus ultra modum, cuius satellites turpitudinem intemperatae libidinis operantes, uxores filiasque Hungarorum, ubicunque Petrus rex ambulabat, violenter opprimebant. Nullus etiam eo tempore de uxoris filiaeque castitate certus erat propter insultus aulicorum Petri regis (Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 108).

²¹ Veszprémy – Schaer, *Simonis de Kéza*, str. 122, 124. O događajima vezanim uz vladavinu Petra Orseola vidi: Engel, *The Realm*, str. 29.

Miles corridatus intrat.

Nachrichten über die Ankunft der deutschen Ritter auf das Gebiet des Ungarisch-kroatischen Königiums im Werk von Simon de Kéza

Adelstände, die ihre Herkunft von den deutschen Rittern, die im 11. und 12. Jahrhundert nach Ungarn kamen, trugen, spielten eine wichtige Rolle im Ungarisch-kroatischen Königium. Über ihre Ankunft sprechen mehrere narrative Quellen und diese Arbeit beschäftigt sich mit einer der ältesten darunter. Das Werk von Simon de Kéza *Gesta Hungarorum* entstand in den 80-er Jahren des 13. Jahrhunderts und es besteht aus vier Teilen. Im dritten spricht Simon de Kéza über die Adelfamilien ausländischer Herkunft, die auf dem Gebiet des Ungarisch-kroatischen Königiums lebten. Die meisten über die er spricht, (10) kommen gerade aus den deutschen Ländern. Einzelne Nachrichten, die er bringt, sind sehr kurz und geben nur an sagen nur das einer nach Ungarn kam, während andere auch über die Umstände, die den bestimmten Ritter dorthin geführt haben, sprechen und Werke beschreiben, die er ausrichtete. Die deutschen Länder aus denen die Ritter kamen, waren Bayern, Schwabenland, Thüringen, als auch Gebiete um die Donau, heutzutage in Österreich. Ihr Kommen, abhängig davon um wen es sich handelte, geschah in der Zeit vom Ende des 10. bis zur zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts, bzw. von der Zeit des Fürsten Géza, des Vaters vom Hl. Stephan, bis in die Zeit von Stephan III./IV. In einigen der aufgeschriebenen Fällen kamen auch Brüder zusammen (z.B. die Halbbrüder Hont und Pázmány, die aus dem Schwabenland kamen, oder die Brüder Wolfer und Hedrik, die Urheber der Stammes Héder, die aus der Steiermark kamen). Mit ihrer Ankunft brachten die deutschen Ritter auch ihre Ritterkultur und die Sitten, wie die Halbbrüder Jonta und Pázmány die nach Ungarn den Sitten brachten, mit dem man durch das Berühren mit einem Schert jemanden zum Ritter erklärte. Simons Stellung gegenüber der deutschen Ritter hing davon ab um welchen Zeitraum es sich handelte (er ist positiv wenn er über die Zeit des Fürsten Géza und Hl. Stephan spricht, als sie nach Ungarn kamen und das Christentum zu festigen und negativ, wenn er die Herrschaft von König Peter beschreibt, der das Land den deutschen Rittern unterordnete). Aber, man muß sagen, er ist meist doch positiv, was auch zu verstehen ist, da zu seiner Zeit Nachkommen dieser Ritter großes Ansehen und Macht hatten.

73

VDG JAHRBUCH 2005

mr.sc. Branka BALEN

Dva portreta Friedricha Amerlinga iz fundusa Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku

Portreti o kojima ćemo govoriti potječu iz dvorca u Valpovu koji je u to vrijeme bio u vlasništvu obitelji Hilleprand-Prandau. Valpovački posjed Prandaui su dobili za vjernost austrijskoj kruni tijekom oslobodilačkih ratova s Turcima. Točnije, Karlo VI., otac carice Marije Terezije, darovao ga je Petru II. Antunu Hilleprand-Prandau² 1721. godine, što je potom carica i potvrdila 1749. godine. Koncem 18. i početkom 19. st. grade Prandaui u Valpovu dvorac u sklopu medievalnog burga iz 14. st. kome su u tlocrtu sačuvane osnovne linije srednjevjekovnog grada uključujući i kulu³. Glavna zgrada je dvokatna s pročeljem u sredini kojega se uzdiže toranj s zvonom. Zdanje okružuje pejzažni park. Obitelj Hilleprand-Prandau su staro viteško plemstvo podrijetlom iz izborne kneževine (Churfürstentum) Bavorske. Plemički list ili Armales dobili su u Beču 1574., državni viteški stalež (Reichsritterstand) s prediktom de Prandau u Beču

1674., državni i austrijski barunat u Beču 1723., češki barunat 1726. i štajerski inkolat 1739. godine.

U osječkoj Galeriji likovnih umjetnosti čuvaju⁴ se uglavnom svi portreti ove obitelji kako oni 18. stoljeća, tako i portreti nastali u 19. st.

Ovdje nas zanimaju obiteljske slike nastale u 19. st. kada je ženidbom dvorac i imanje prešao u vlasništvo grofovske obitelji Normann-Ehrenfels. Naime, barun Gustav⁵ Hilleprand-Prandau⁶ nije imao muškog nasljednika tako da je na osobnu zamolbu dobio pismeno carsko odobrenje o nasljeđivanju imanja u koje se uključuju i ženski nasljednici. Ovom poveljom postala je Marianna

VDG JAHRBUCH 2005

75

⁴Potvrđnica vlasništva od strane carice Marije Terezije datirana je: Wien, 28. XI. 1749.

⁵Rođen 24. 11. 1676. u Bozenu, a umro 28. 5. 1767. u Beču u svom dvorcu na Rennwegu pod nazivom *Prandausches Gartenschloss*. Bio je oženjen dva puta. Prva supruga mu je bila Maria Anna von Prämbs (umrla 23.11. 1735.), a druga Maria Christina von Lattermann (umrla 16.10. 1784.). S prvom ženom imao je dvije kćeri. Druga supruga podarila mu je 1748. u Beču sina i nasljednika Josepha Ignaza Sigismunda, koji se ženio tri puta.

⁶Kula je obnovljena, a u njoj smještena dvorska kapelica sa oltarnom palom (3600 x 1680 mm) *Sv. Trojstva* koju je naslikao eminentni austrijski barokni slikar Johann Franz Michael Rottmayr de Rosenbrunn u godini svoje smrti 1730.

⁷Slike su iza II. svjetskog rata preko KOMZE došle u Muzej Slavonije Osijek čiji je odjel slika bio preteča Galerije likovnih umjetnosti. Nakon njezina osnutka 1954. većina slika ukorporirana je u novo osnovanu Galeriju pa tako i slike iz valpovačkog dvorca Prandau.

⁸Sin Josepha Ignaza i njegove treće supruge Anna Marie Pejačević.

⁹Rođen 1828., a umro 1891. Bio je oženjen ljepoticom Adelheid Cheh de Szent Kátolna iz Erduta s kojom je imao sina Kolomana (umro 1853. u 7. godini života) te tri kćeri Mariannu, Alvinu i Stephaniu.

Hilleprand-Prandau⁷ pravna nasljednica valpovačkog imanja nakon smrti svoga oca. Kako se udala za grofa Constantina Normanna-Ehrenfelškog imanje je bilo u vlasništvu i pod upravom te obitelji do 1945. odnosno do konca II. svjetskog rata. Kako je obitelj imala dvorac i u Beču portreti sačuvani iz dvorca u Valpovu rađeni su mahom od eminentnih austrijskih slikara. Tako su i dva portreta koja nas zanimaju u ovom radu djelo vrhunskog austrijskog slikara, posebice vrsnog portretiste, Friedricha Amerlinga.

Friedrich Amerling, austrijski slikar, rođen je u Beču 14. travnja 1803., a umro u istom gradu 14. siječnja 1887. Već s trinaest godina pohađao je bečku Akademiju, gdje je učio kod H. Maurera i K. Gsellhofera od 1816. do 1824. godine. Nakon toga odlazi na Akademiju u Prag i radi kod J. Berglera ml. Nakon završetka studija poduzima duža studijska putovanja. Od 1827. do 1829. boravi u Londonu i uči kod Thomasa Lawrencea. Na povratku navraća u Pariz u atelje H. Verneta, putuje u Njemačku, 1828. g. boravi kratko vrijeme u Zagrebu⁸ te je već iste godine ponovno u Beču. I u kasnijim godinama je mnogo putovao, više puta po Italiji, po Grčkoj i 1885. na Orijent. Slikar je bidermajera, omiljen portretist visokog plemstva, vladarske kuće Habsburg te znamenitih ljudi svog vremena. Ostavio je za sobom veliki broj portreta koji se ističu elegancijom, ukusom i sjajnom izvedbom.

76

VDG JAHRBUCH 2005

Portret Marianne udove Zichy,
rođ. Hilleprand-Prandau, 1851.

ulje na platnu, 630 x 510 mm
sign. nema, S – 736

Portret Alvine Hillepran-Prandau, 1852.

ulje na platnu, 630 x 540 mm
sign. nema, S – 737

⁷Marianna (1828. - 1891.) je u prvom braku bila udana za grofa Alberta Pavla Zichy de Zich et Vásonykeö
⁸Amerlingov ujak Heinrich Amerling bio je Garnisonsauditor (vojni sudac). Kod njega je slikar boravio u Pragu od 1824. – 1827. Nakon putovanja u London i Pariz posjetio ga je 1828. u Zagrebu, no, ne znamo u kojem mjesecu i koliko se dugo tamo zadržao.

Portret **Alvine Hilleprand-Prandau**⁹ najvrjednije je portretno ostvarenje u osječkoj Galeriji, briljantne tehničke izvedbe, delikatne i majstorske obrade lika i čipke te mekoće tonske modelacije. Portret nije signiran no atribucija ovom autoru nije sporna¹⁰. Kako su sestre bile prave ljepotice Amerling je u Alvininom portretu razvio punu ljepotu svoje tonske paleta. Naslikana je u poprsju s neutralnom pozadinom te glavom okrenutom gotovo en-face sa krupnim, sjajnim, tamnim očima otvorena pogleda. Autor se posebno potrudio oko izvedbe baršuna, svile i prekrasnog bijelog, čipkastog obruba na njenoj elegantnoj haljini, na ogrtaču te bisernom ukrasu na crnoj vrpici oko vrata. Sve je to u tonovima tamne višnje i

tamnomaslinaste boje. Čipkani obrub oko dubokog dekoltea izradio je s toliko pikturalnih finesa tako da se portret uvrštava u njegova majstorska ostvarenja. Alvina ima tamnu kosu počešljanu unazad i skupljenu u potiljku. U uglu desno gore je obiteljski grb Hilleprand-Prandau.

Portret¹¹ srednje sestre **Marianne Hilleprand-Prandau** također je naslikan u poprsju nastao za vrijeme udovištva, a prije stupanja u novi brak. Na njemu je portretirana u udovičkoj odjeći vrlo mladog, gotovo djevojačkog lica. Amerling je u svom izričaju poštivao uspomenu na nedavni tužni događaj. Stoga je portret jednostavan, istaknute crnine odjeće, bljedoće lica i pomalo elegičnog općeg dojma. Pozadina je također neutralna. Marianna je u jednostavnoj crnoj haljini s bijelim ovratnikom uz vrat obrubljenim uskom transparentnom čipkom. Tamna kosa podijeljena je po sredini razdjeljkom i skupljena u potiljku. Kosa je prekrivena u stražnjem dijelu crnim velom. U kosi nosi cvijet bijele kamelije, a u ušima vrlo diskretne zlatne naušnice. Glava je okrenuta u tročetvrtinski profil u desnu stranu. Izvedba ovog tipično bidermajerskog portreta je jednostavna, bez većih finesa u rutinskoj maniri majstora provjerena kista. U gornjem desnom uglu nalazi se grb obitelji Hilleprand-Prandau.

Biti portretiran od Amerlinga bilo je pitanje prestiža najotmjerenijih i najbogatijih u društvu, a za njima nije zaostajalo ni intelektualno građanstvo, zapisuje njegov prvi biograf August Frankl¹². *Jer, u svojim je portretima ono tipično za barok i klasicizam sjedinio s realističkom strujom u jedinstvenu harmoničnu cjelinu, koju je – kao portretist dvora, plemstva i bogatih bečkih patricija – svojom*

77

VDG JAHRBUCH 2005

⁹ Alvina (1830. – 1882.) se udala 1850. za grofa Pavla Pejačevića Podgoračkog (u ono vrijeme najbogatijeg člana te obitelji). Brak je ostao bez djece.

¹⁰ Amerling je vodio Dnevnik nastajanja svojih portreta iz kojega se razabire da je portretirao sve tri sestre Hilleprand-Prandau. 1851. portretirao je Stefaniu, kasniju groficu Maylath i Mariannu, a 1852. najmlađu Alvinu. Posljednja dva portreta nalaze se u inventaru Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku, dok se za portret Stefanije ne zna gdje se nalazi. August Frankl, Friedrich von Amerling, Ein Lebensbild, Wien, 1889.

¹¹ Identični portret nalazi se u vlasništvu Spišské Múzeum v Levoči. Razlika je u odjeći. Naime, Marianna nosi tamno crvenu haljinu s dvostruko plisiranim ovratnikom i ogrnuta je tamno maslinastim plaštem od baršuna. Glava joj je identična sa istom frizurom i istim ukrasima no lice joj odaje stariji dojam. Stoga mislim da je taj portret nastao prema našem, ali kasnije, a ne 1851. kako se navodi u knjizi Sabine Grabner, Friedrich von Amerling 1803.-1887., autori i izdavač E.A. Seemann iz Leipziga, 2003, Wien, Österreichische Galerie Belvedere, str. 193.

¹² Kao br. 9.

*sklonošću materijalnoj raskoši, otmjenoj pozi, blistavom koloritu znao genijalno potencirati.*¹³

Zahvaljujući moći, ugledu, kulturnom profilu plemenite obitelji Hilleprand-Prandau, Galerija likovnih umjetnosti u Osijeku u svom inventaru posjeduje portrete prvorazrednih autora među kojima su i dva spomenuta portreta Friedricha Amerlinga. Najvrjedniji i najbolji kao slikarski uradak je, među svim portretima spomenutog fonda, prekrasni portret Alvine Hilleprand-Prandau.

Zwei Bildnisse der Friedrich Amerling aus dem Bestand der Galerie der bildenden Künste in Osijek

Zwei Bildnisse der Adelligen und Schwestern Marianne und Alvine Hilleprand-Prandau, welche sich im Bestand der Galerie der bildenden Künste in Osijek befinden, kamen erst nach dem zweiten Weltkrieg aus dem Familienschloß in Valpovo in die Sammlung. Das sind Werke des bekannten österreichischen Porträtisten des Hochadels Friedrich von Amerling (Wien, 1803-1891). Die Bildnisse entstanden 1851 und 1852. Zuerst Mariannes (1828-1891) in der Zeit ihres Witwenstandes und vor der Heirat mit Graf Heinrich Friedrich Konstantin Normann-Ehrenfels (1818-1882) mit dem sie sieben Kinder hatte, von denen vier am Leben blieben (Rudolf, Gustav, Anna Adele Karoline und Carl Cristopher). Die Ausführung dieses Bildnisses ist typisch Biedermeier, einfach und ohne größere Finessen.

Alvines (1830-1882) Bildnis ist das wertvollste Porträtwerk in der osijeker Galerie, brillanter technischer Ausführung, delikater und meisterhafter Bearbeitung des Gesichtes und der Spitzen, sowie der Weiche der Tonmodellation. Es gehört zu den erfolgreichsten Porträtwerke von Friedrich Amerling. Alvine heiratete 1850 den Graf Pavle Pejačević Podgorački. Die Ehe blieb kinderlos. Dank der Macht, dem Ansehen, dem Kulturprofil der adeligen Familie Hilleprand-Prandau besitzt die Galerie der bildenden Künste in Osijek in ihrem

Inventar die Bildnisse erstklassiger Autoren, unter welchen auch die zwei Bildnisse des Friedrich Amerling sind.

78

VDG JAHRBUCH 2005

¹³ Karl Kobald, Alt -Wiener Maler, Wien

dr. sc. *Stanko PIPLOVIĆ*

Izložbe njemačkih i austrijskih slikara između svjetskih ratova u Splitu

U razdoblju između¹ svjetskih ratova kroz dvadesetak godina u Splitu je bila vrlo živa kulturna pa i likovna izložbena aktivnost.¹ Stranih je izlagača bilo malo, ali su umjetnici s njemačkog govornog područja bili razmjerno dobro zastupljeni. Sve njihove izložbe održane su u Salonu Galić prvome u Splitu. Nalazi se i danas u Marmontovoj ulici u samom središtu grada. Vlasnik Salona Ivan Galić osnovao ga je 1924. godine, a svečano je otvoren 31. svibnja kolektivnom izložbom Emanuela Vidovića i Anđela Uvodića. Tadašnje novine bile su pune hvale za uređenje prostorija, a građani su sa zanimanjem pratili pripreme. Na otvorenju se okupio velik broj ljudi. Među njima bili su i načelnik dr. Ivo Tartaglia, direktor Arheološkog muzeja Frane Bulić i ministar Juraj Biankini. Govorio je povjesničar umjetnosti dr. Ivo Delalle. On je iznio historijat otvaranja Salona i njegov kulturni značaj za Split i cijelu Dalmaciju. Naglasio je kako taj događaj znači povratak tradiciji renesansnog i humanističkog Splita, dostojan doprinos jubilarom obilježavanju 400. godišnjice smrti oca hrvatske književnosti Marka Marulića. Time je stvorena važna ustanova za likovni život grada.²

Prva samostalna izložba jednog umjetnika u Splitu iz država germanskog područja poslije rata bila je 1926. Međutim i prethodnih godina bilo je određenih kontakata. Tako je još 1923. godine na izložbi kipara Dujma Penića održane u Općinskoj vijećnici 3. – 13. srpnja njemački slikar iz Münchena **Hermann Ebers** izložio svoje radove. Radilo se o 19 pejzaža koji su prikazivali Split, Dubrovnik, Šibenik, Rab i Kotor. Ebers je bio sin glasovitog književnika i egiptologa Georga Moritza. Učenik je slikara Heinricha von Zügela. Putovao je po Italiji, Nizozemskoj i Francuskoj. U Parizu je proučavao moderne francuske impresioniste koji su mu bili uzorom. On je pleinairist u portretima i krajolicima. Poznat je kao dobar ilustrator. Izdavačka kuća *Goltz* u Münchenu tiskala je seriju njegovih litografija pod nazivom "Žrtva", a *Drei-Masken Verlag* originalnu ilustraciju litografijama "Klavier-Auszug von Don Giovanni von Mozart". Učinio je luksuzno ilustrirano izdanje "Fleger-Jahre" njemačkog književnika Jean Paula. Tada je posjetio Dalmaciju pa je plod njegovog boravka prikazan na izložbi. Slike su mu imale živi ilustrativni karakter. Vrstan je poznavalac tehnike i živih južnjačkih boja. Među izloženim pejzažima isticali su se posebno *Solinski Zaljev*, *Poljud* i *Šibenik*.³

VDG JAHRBUCH 2005

79

¹ Nevenka Bezić: *Likovne izložbe Splita 1885-1945*. Split 1962.

² Umjetnički salon Galić. Novo doba (dalje: ND) 31. V. 1924. 4. – *Izložba Vidovića i Uvodića*. ND 3. VI. 1924. 4.

³ *Izložba slikara H. Ebersa*. ND 11. VII. 1923. 5. – Branko Radica: *Novi Split*. Split 1931. 270.

U tom ranijem intenzivnom zanimanju za Dalmaciju bilo je i drugih zanimljivih likovnih događanja. Godine 1925. Ebers, koji je slikao za Jadransku banku u Beogradu, poslao nekoliko slika iz Dalmacije za novine "Leipziger Illustrierte Zeitung". Zatim je **Emma Bormann** grafičarka iz Beča uspješno prodavala slike s dalmatinskim motivima u Engleskoj, Švedskoj i Nizozemskoj, posebno drvoreze iz Trogira. Pred kratko vrijeme njemački je akvarelist **Wolf** priredio izložbu u Milanu. Sve njegove slike iz Dalmacije bile su ubrzo otkupljene, a tisak se o njima povoljno izrazio.⁴

Austrijskog grafičara iz Beča **Wilhelma Sauera** neodoljivo je privlačila Dalmacija. Još prije Prvog svjetskog rata crtao je motive iz tog kraja. Godine 1916. objavio je u Beču mapu drvoreza. Izdanje na njemačkom jeziku "Dalmatien". Ima šest listova na kojima su prikazani Hvar loža, Trogir južna vrata, Dubrovnik tvrđava Lovrijenac, Perast panorama, Šibenik pogled s mora i Zadar kopnena gradska vrata. Poseban primjerak br. 4 vlastitom je rukom otisnuo i obojio autor za Arheološki muzej u Splitu. Postoji i izdanje "Dalmacija" s opisima na hrvatskom jeziku koje ima sedam listova. Razlika je samo u tome što je dodan Split s motivom

antičkog peristila Dioklecijanove palače. Poznata su tri takva primjerka koje je autor poklonio kulturnim ustanovama u Splitu. Otisak br. 19 je u Gradskoj Biblioteci današnjoj Sveučilišnoj knjižnici. Primjerak br. 22 nalazi se u Galeriji umjetnina i bio je posvećen načelniku dr. Ivi Tartagli kojega je on ustupio toj ustanovi, a br. 37 je u Muzeju grada Splita. Prema izvještaju općinskom upraviteljstvu za 1920/1921. godinu knjižnica je kupila mapu za 325 kruna.⁵ U Dubrovniku i Kotoru boravio je Sauer 1925. godine sa suprugom i slikao. Na blagdan Sv. Duje, zaštitnika grada, 7. svibnja 1926. planirano je otvaranje njegove izložbe u Splitu. Iz tehničkih razloga odgođeno je za 9. svibnja. Tom prigodom održao je dr. Ivo Delalle kratko predavanje "Strani umjetnici u Dalmaciji". Govorio je o razdoblju od XVIII. stoljeća do najnovijih vremena. To je bio prvi put da je jedan strani umjetnik samostalno izložio radove u Splitu. Izložba je zatvorena 20. svibnja.⁶

Prikazano je preko 50 akvarela i crteža s motivima od Raba do Kotora, a posebno Splita i Trogira. Zapaženije slike su bile *Hvar u maslinama* i *Kapelice*. U pejzažima su motivi uglavnom iz Boke Kotorske i Poljičke rivijere. Među ostalima su Crkvica Sv. Duha u Hvaru, Peristil, Krstionica i Srebrena vrata u Splitu, zatim Gundulićev trg u Dubrovniku te kuće i zvonici u Trogiru. Sve su one odisale romantikom, ali se nigdje nije prešlo u kič. Među prisutnima prvog dana su bili ministar Juraj Biankini i don Frane Bulić te domaći umjetnici. Već iste večeri otkupljen je veliki broj bakroreza i akvarela. Izložbu je posjetilo ukupno 265 građana. Prema Galićevoj evidenciji prodano je čak 69 djela što se ne poklapa s

80
VDG JAHRBUCH 2005

⁵Ivo Delalle: *Strani umjetnici u Dalmaciji*. Novo doba, Split (dalje: ND) 13. V. 1926. 2.

⁶Mihaela Kovačić: *Odjel specijalnih zbirki, od manuskripta do multimedije*. 100 godina Sveučilišne knjižnice u Splitu, Split 2003. 67.

⁷*Umjetnička izložba V. Sauer*. ND 7. V. 1926. 5. – *Sauerova izložba*. ND 8. V. 1926. 5. – *Otvorenje Sauerove izložbe*. ND 9. V. 1926. 5.

81

VDG JAHRBUCH 2005

W. Sauer: Pogled na Šibenik Drvorez iz mape "Dalmacija", 1916. godina,
W. Sauer: Zadar kopnena vrata. Drvorez iz mape "Dalmacija", 1916. godina,
Galerija umjetnina Split

82

VDG JAHRBUCH 2005

W. Sauer: Dalmatinski krajolik. Iz mape drvoreza "Dalmatinische
Künstenlandschaften", Arheološki muzej Split

W. Sauer: Hvar pogled prema tvrđavi.

Muzej grada Splita

ranije navedenim podatkom iz novina, a i sami njegovi podaci o otkupu po danima ne odgovaraju s tim kada se zbroje. Cijene pojedine slike su se kretale od 40 do 600 dinara pa je za ono što je prodano zarađeno 7690 dinara. Općina je kupila jedno, a od privatnika najviše inženjer Petar Senjanović - pet radova.⁷

Sauer je bio u prisnim odnosima s novim ravnateljem Državnog arheološkog muzeja u Splitu dr. Mihovilo Abramićem, nasljednikom Frane Bulića na toj dužnosti. Napravio je i njegov ex libris. Kao predložak je odabran crtež s jedne grčke vaze iz Britanskog muzeja.⁸ Tamo se nalazi i mali katalog od pet veduta krajolika i naselja u drvorezu s naslovom "Dalmatinische Künstenlandschaften. In memoriam W. Sauer +1930" i datumom 12. 1. 1952.

U Muzeju grada Splita čuvaju se njegova djela:

- Split, Hram Dioklecijanove palače, 1920.
- Split, ulica Kraj sv. Ivana, bez godine,
- Split, veduta s Marjana, 1926.
- Solin, pogled na ruševine rimskog amfiteatra, Beč 1926.

posvećeno Mihovilu Abramiću,

- Hvar, pogled prema tvrđavi,
- Beč, crkva sv. Stjepana.

U Galeriji umjetnina se nalaze:

- Split, poslije rušenja Stare biskupije, bakropis iz 1926. godine,
- Solin, amfiteatar, suha igla papir, dar Općine Split,
- Split, Mali hram Dioklecijanove palače, bakropis

darovao dr. Ivo Tartaglia.

Godine 1927. Sauer je napravio mapu malog formata "Split". Sadrži sedam bakroreza: Vijećnica na Narodnom trgu, Luka, Zlatna vrata Dioklecijanove palače, klaustar samostana sv. Frane na obali, iza Vestibula, crkvice sv. Nikole na Marjanu i Peristil. Ovaj posljednji crtež potpuno je jednak onome koji se čuva u Galeriji umjetnina. Jedino su prikazi nekoliko prolaznika drukčiji. To ukazuje da je Sauer jedanput obrađenu temu uz male preinake ponekad koristio ponovno. Jedan primjerak mape čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu odnosno ranije je bio u Gradskoj biblioteci. Na stražnjoj strani prednje korice je ex libris nekadašnjeg vlasnika dr. Josipa Rittmana specijaliste za bolesti zuba.⁹ Na njegovim donjim uglovima su slova D H, vjerojatno inicijali Dorotheje Hauser koja je u tim godinama boravila u Splitu, bila u dobrim odnosima s liječnikom pa ga je vjerojatno ona

83

VDG JAHRBUCH 2005

⁷ Izložba W. Sauera. ND 11. i 19. V. 1926. 5. - Umjetnički salon Galić, Registar izložbi rukopis 1924-1961. koji se čuva u Galeriji umjetnina u Splitu sadržava podatke o održanim izložbama, broju posjetilaca, prodanih djela i zaradi. U kasnijim vremenima podaci su dosta šturi, a ponekad se ni ne podudaraju u usporedbi s drugim tadašnjim izvorima.

⁸ Arsen Duplančić: *Uvod, Katalog*. Ex. Libris u biblioteci Arheološkog muzeja u Splitu, Split 1993. 18, 39 i 40.

⁹ *Splitski almanah za god. 1925-26*. Split 1927. 119.

izradila. Ova mapa nosi br. 28 od ukupno 30 primjeraka koliko ih je ukupno otisnuto. Neki crteži su kolorirani. Nedostaje podatak kako je nabavljena za knjižnicu.

Od svih prikazanih umjetnika Sauer je najviše kontaktirao sa Splitom. On je i danas na neki način prisutan u ovom gradu. Nedavno je organizirana izložba povodom stote obljetnice današnje Sveučilišne knjižnice u Splitu, koja je održana u vremenu 3.-12. prosinca 2003. u palači Milesi. Tom prilikom u okviru specijalnih zbirka prikazana je i Sauerova mapa "Dalmacija" koja se čuva u toj ustanovi. To je zadnja javna manifestacija u gradu na kojoj se pojavilo neko njegovo djelo.¹⁰ Sauer se rodio 27. rujna 1892. godine u Beču, a preminuo 10. prosinca 1930. Osim grafikom bavio se umjetničkim obrtom, posebno keramikom, a poznat je bio i po izradi ex librisa.¹¹

Slikarica **Dorothea Hauser** zavoljela je također Dalmaciju, a posebno Split.

Austrijanka koja se rodila se u Grazu 1877. godine. bila je jugoslavenska državljanka. Živjela je u Vojniku kod Celja gdje je i preminula 1946. Likovne

84

VDG JAHRBUCH 2005

W. Sauer: Lučica. Iz mape drvoreza "Dalmatinische Küstenlandschaften"

¹⁰ J. Parić: *Stoljeće splitske knjižnice*. Slobodna Dalmacija, Split 3. XII. 2003. 50.

¹¹ Sauer, Wilhelm. Ulrich Thieme i Felix Becker: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*. Leipzig 1935. sv. XXIX. 491.

umjetnosti je počela studirati kod Alfreda Schröttera u Grazu, koji je u vremenu 1900.-1924. bio profesor na Državnoj umjetničkoj školi. Nastavila je kod Wilhelma von Debschitzja jednog od osnivača poznatog ateljea za primijenjenu i likovnu umjetnost u Münchenu 1922. Konačno je upotpunila znanje u Dresdenu kod profesora Karla Mediza majstora grafike i litografije. Tako je Dorothea dobila solidnu likovnu naobrazbu u različitim kulturnim središtima Evrope i to u vremenu kada su se javljala različita usmjerenja od realizma do plenerizma, secesije do ekspresionizma. Njezina posebna ljubav je bilo minijaturno portretno slikarstvo. Najviše je radila bojama na pločicama od slonovače. Druga njena posebnost su bile male siluete izrađene na više načina kao crteži u tušu ili izrezane od crnog papira. Tako je nastao prikaz niza osoba, životinja, prizora iz prirode, sporta i ukrasnih inicijala. Često je nastupala u zajedničkim izložbama. Godine 1921. samostalno je nastupila u Zagrebu, iduće godine u Rotterdamu, a u prosincu 1923. se predstavila u Celju. Organizirana je i izložba u spomen slikarice u Vojniku kod Celja 1991. godine.¹²

Na 14. prosinca 1927. otvorila je izložbu u Splitu. Sastojala se od pedesetak radova i to akvarela, minijatura i silueta. Po treći put umjetnica je posjetila ovaj

85

VDG JAHRBUCH 2005

D. Hauser: Ivo Tartaglia.

Škarorez 1927. godina,

Galerija umjetnina Split

**D. Hauser: Gospoda.
Škarorez 1927. godina,
Galerija umjetnina Split**

¹²Milena Moškon: *Razstava v spomen slikarki Doroteji Hauser*. Celje 1991.

mediteranski grad koji je privlačio živopisnošću i bujnom prirodom. Na akvarelima se predstavila uglavnom prizorima s mora u snažnom koloritu. U minijaturama i siluetama je oslikala brojne domaće ljude. Tu je iskazala darovitost zapažanja. U Galeriji umjetnina u Splitu sa nalaze dva njena škaroreza od papira na kartonu iz iste godine, a darovao ih je Ivo Tartaglia. Na njima su prikazane konture Tartaglie i gospođe.

U početku se izložba planirala u kući Mitrovića na Zelenom trgu današnjem Trgu braće Radić i to u ambulanti zubara dr. Rittmanna. Kasnije je odlučeno da to bude u Salonu Galić. Otvaranju je prisustvovalo dosta svijeta. Tom prigodom je govorila Ecija Duboković. Izložba je zatvorena 19. prosinca, dan ranije nego je to predviđeno. Autorica se vratila kući zbog božićnih praznika, a njeni radovi su se još neko vrijeme mogli vidjeti u uredu "Putnika" na Peristilu.¹³ S te izložbe sačuvana su dva portreta konzervatora Frane Bulića. Jedan je rađen kao silueta od crnog papira zalijepljena na karton, a drugi u temperi na bjelokosti. Ovaj posljednji bio je opet prikazan na skupnoj izložbi u Jakopičevom paviljonu u Ljubljani 1931. godine. To je bio treći nastup članica "Kluba likovnih umjetnica" osnovanog 1926. godine u Zagrebu.¹⁴ I kasnije tijekom 1932. i 1936. godine Dorothea je putovala brodom duž Jadrana uživajući u prirodnim ljepotama i slikajući.

U Dalmaciji je boravio i slikao i njemački graver i litograf **Frank Sepp** (1889.-1970.) koji je napravio mapu od 10 bakropisa primorskih gradova među njima i Splita. Otisnuo je Heinrich Wetteroth u Münchenu u 30 primjeraka na Büttlen papiru 1927. godine. Izdavač je bio Heinrich Trittler u Frankfurtu na Majni.¹⁵ Frank je studirao umjetnost u Frankfurtu i Münchenu. Prvi put je izlagao 1918. godine. Osim po gravurama poznat je i kao ilustrator knjiga, a bio je među vodećim izrađivačima ex librisa u duhu art decoa. Njegova djela se danas nalaze u mnogim privatnim i javnim zbirkama po Europi i Americi.

Mladi njemački slikar **Fritz Dücker** iz Clevea s Donje Rajne kod Düsseldorfa boravio je nekoliko mjeseci od jeseni 1932. do travnja iduće godine u Dalmaciji. Dana 8. travnja 1933. otvorio je u Salonu Galić u Splitu malu izložbu svojih radova nastalih u tom razdoblju. Sastojala se od šezdesetak drvoreza, akvarela i ulja s motivima iz Splita i okolice. Ostala je otvorena do 18. travnja. Među uglednim gostima bili su donaćelnik Roko Stojanov kao zastupnik Općine, sa strane Galerije umjetnina Primorske banovine slikar Angel Uvodić, njemački konzul Janković i vicekonzul Rittmann. Prisutne je pozdravio Ćiro Čičin Šain poznati književnik, novinar i povjesničar. On je u svom govoru istaknuo kako je umjetnik osjetio privlačnost evropskog juga i da je kao vješt tehničar izrazio njegovu toplinu i vedrinu.

86

VDG JAHRBUCH 2005

¹³Izložba slika Doroteje Hauser. ND 6. XII. 1927. 4. – *Izložba gdjice Doroteje Hauser*. ND 10. XII. 1927. 4. – *Izložba Doroteje Hauser*. ND 12, 14. i 21. XII. 1927. 4. – *Otvorenje izložbe Doroteje Hauser*. ND 15. XII. 1927. 5.

¹⁴Arsen Duplančić: *Bulić u portretima*. Don Frane Bulić, Split 1984. 173 i 174. Arsen Duplančić i Radoslav Tomić: *Zbirka slika Arheološkog muzeja u Splitu*. Split 2004 140 i 141.

¹⁵U Sveučilišnoj knjižnici u Splitu čuva se primjerak br. 28. Nije poznato kako je tamo dospio. Nepotpun je, manjka crtež Splita.

87

VDG JAHRBUCH 2005

**F. Dücker: Splitska Riva. Drvorez 1933. godina, Galerija umjetnina Split
F. Dücker: Pogled na Split s Marjana. Drvorez 1933. godina,
Galerija umjetnina Split**

Najveću pozornost publike privukli su drvorezi koji su bili izloženi u maloj dvorani Galićeve galerije. Otisnuti su ručno na papiru. Među njima su zapaženi motivi brodova u luci, ulica iz starog Splita, obale Jadrana i braceri. Iste večeri brojni ljubitelji umjetnosti otkupili su više listova. Cijene su bile pristupačne od 50 do 300 dinara. Jedan je nabavio tajnik francuskog konzulata u Splitu Bovet. Galerija umjetnina je kupila dvije slike i to *Split s Marjana* i *Obala*. I Općina je također odlučila uzeti nekoliko otisaka. Izložba je privukla priličnu pozornost građana. Na 12. travnja posjetio ju je književnik i ministar Ante Tresić Pavičić koji je otkupio drvorez s prikazom rimske ulice. Prema Galićevoj evidenciji prodano je

16 radova za 2000 dinara. U Galeriji umjetnina se čuvaju dva drvoreza na papiru s prikazom splitske luke. Obje su kupljene od I. Galića 1933. godine
Dücker je bio čak umjetničkih akademija u Düsseldorfu zatim u Antwerpenu i Amsterdamu. Objavljeni su mu drvorezi u raznim časopisima. Ilustrirao je esperantski prijevod knjige "Oči vječnog brata" Stephana Zweiga, a spremio je knjigu bez riječi. Vrstan je bio u izradi ex librisa koji je kreirao mnogo. Za naredno vrijeme Dücker je planirao studijsko putovanje u unutrašnjost Hrvatske.¹⁶
Slikar **Walter von Wecus** profesor scenske umjetnosti na akademiji u Düsseldorfu kroz više je godina povremeno boravio u Dalmaciji. Godine 1933. priredio je u Salonu Galić samostalnu izložbu u vremenu 12. – 22. rujna. Umjetnik se predstavio s 26 radova u temperi, masnoj kredi i olovci. Suvremeni splitski povjesničar, pjesnik i kritičar Vladimir Rismondo tom je prigodom napisao da je Wecus zapravo arhitekt koji nije boravio u Dalmaciji da otkriva i plastički rješava duševnu dinamiku domaćih ljudi. On je svoje vrijeme prvenstveno upotrijebio u traženju arhitektonskih zakonitosti dalmatinskih gradova, tla i otoka. Wecus je na izložbi pokazao slike iz različitim razdoblja sve do 1926. godine. O tome se dosta pisalo u novinama, uglavnom pohvalno, ali bilo je i negativnih ocjena.¹⁷ Kraljevska banovinska Galerija u Splitu otkupila je sliku *Klis* za 1200 dinara. Isti umjetnik je ponovno gostovao u Splitu 7. – 17. rujna 1935. godine. Prikazao je nove slike u ulju i pastelu te crteže. Bilo je oko 30 radova. Na skoro svima su bili prizori iz Dalmacije nastali u njegovom ateljeu. Osim toga, izložio je fotografije kazališnih scenografija. Otvorenju je prisustvovao veći broj njegovih štovatelja i prijatelja. Okupljenima se obratio Čiro Čičin Šain. Prošlo je već jedanaest godina da je na prijedlog prijatelja splitskog slikara Antuna Zupe došao prvi put u taj grad. Od tada je sa suprugom za vrijeme praznika tu provodio po mjesec-dva.¹⁸ U Galeriji umjetnina čuvaju se njegova dva djela. Prvo je pastel na papiru, a prikazuje

88

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁶ *Splitska izložba slikara Dückera*. ND 8. IV. 1933. 6. – *Večeras se otvara izložba slika Dückera*. ND 8. IV. 1933. 6. – *Otvorenje izložbe g. Dückera kod Galića*. ND 10. IV. 1933. 5. – *Drvorezi g. Dückera*. ND 11. IV. 1933. 6. – *Split u drvorezima njemačkog slikara*. ND 18. IV. 1933. 6.

¹⁷ *Walter von Wecus i Dalmacija*. ND 16. IX. 1933. 4. – Vladimir Rismondo: *Na obranu jednog čovjeka i jednog kulturnog principa*. Prilikom izložbe Waltera v. Wecusa u Splitu. ND 23. IX. 1933. 9

¹⁸ *Izložba uglednog njemačkog slikara*. ND 7. IX. 1935. 6. – *Otvorenje izložbe W. v. Wecusa u Splitu. Ugledni njemački slikar u splitskom Galićevom salonu*. ND 10. IX. 1935. 5. – *Izložba Waltera von Wecusa*. ND. 16. IX. 1935. 7. – *Izložba slikara Waltera v. Wecusa*. Jadranski dnevnik, Split 4. IX. 1935. 6.

tvrđavu Klis, a drugo plakat na hrvatskom jeziku s naslovom *Izložba* u tehnici krede na kartonu iz 1933. godine.

Wecus se rodio 8. srpnja 1893 u Düsseldorfu. Studirao je na Školi za umjetnički obrt u istom gradu, a usavršavao se na akademijama u Münchenu, Parizu i Berlinu. Bavio se mnogo kazališnom scenografijom i projektiranjem interijera pa je od 1925. bio profesor na akademiji u rodnom gradu.¹⁹ Kao slikara i grafičara zanimali su ga uglavnom krajolici. Mnogo je putovao europskim zemljama. Kada je izlagao u Splitu već je bio afirmirani umjetnik. U godinama poslije Prvog svjetskog rata napravio je veliki broj slika s tematikom jadranskog primorja. Poznata je njegova mapa crteža "Dalmatien", a također je izdao pojedinačne listove "Dalmatinische Barchen", "Südliche Inselwelt" i "Abend".

89

VDG JAHRBUCH 2005

W. Wecus: Tvrđava Klis. Pastel, Galerija umjetnina Split

W. Wecus: Plakat izložbe.

Kreda 1933. godina,

Galerija umjetnina Split

¹⁹ *Wecus, Walter*. U. Thieme, F. Becker: n. dj. bilj. 5, Leipzig 1942. sv. XXXV. 238.

O vezama Splita s njemačkim likovnim umjetnicima svjedoči zorno slučaj

Ermenegilda Antonija Donadinija. Bio je porijeklom iz stare plemićke obitelji guelfa Donati iz Firence. Nakon doseljenja njegovog djeda kapetana venecijanskih galija u Dalmaciju, to je prezime izmijenjeno. Ermenegildo se rodio u Splitu 1847. godine. Završio je studij politehnike u Grazu. Pošto je osjećao veliki umjetnički poriv, otišao je na umjetničku akademiju u Beču, a poslije toga u München gdje je učio kod slikara Karla Theodora Pilotyja. Još vrlo mlad, postao je profesorom Umjetničke akademije u Beču, a 1877. godine prešao je na Umjetničku obrtnu školu u Dresdenu. U starosti, 1913. godine se povukao na svoje imanje u Radebeulu u Šleskoj. Donadini je bio poznat kao vrsni slikar. Stvaralački zamah počeo je 1876. i to s monumentalnim slikama, dekoracijama i restauracijama starih umjetnina. Među ostalim dekorirao je garnizonsku crkvu u Glogau, napravio velike slike u kraljevskom dvorcu u Dresdenu. Još za života Donadini je dobio mnoga javna priznanja i odličja. Postao je počasnim vitezom Suvremenog malteškog reda i članom Akademije Sv. Luke u Rimu. Preminuo je u Dresdenu 14. listopada 1936. Hrvatski tisak podsjetio je tada na zaboravljen podatak da se taj njemački slikar rodio u Splitu.²⁰

Koncem 1938. godine njemački slikar **Wilhelm Mahrholz** je uslijed teških vremena u svojoj zemlji putovao po Europi kao emigrant. U Jugoslaviju je stigao godinu dana ranije i kroz to vrijeme već naučio hrvatski jezik. U Splitu je boravio nekoliko mjeseci, a namjeravao se zadržati još neko vrijeme u toj državi. Upoznao se s našim intelektualcima i ljubiteljima umjetnosti koji su ga zamolili da održi izložbu. Koncem godine je odlučio predstaviti se javnosti svojim slikarskim radovima i to akvarelima i crtežima. Međutim nema podataka da je taj naum i ostvario.²¹

Na 15. travnja 1939. godine otvorena je zajednička izložba engleskog slikara Philipa Ullotta i njemačkog slikara **Hausa Gassebnera**. Drugi je već ranije izlagao u Londonu, Ženevi, Beču, Berlinu i drugim europskim gradovima, a u Jugoslaviji u Sarajevu i Dubrovniku. U Splitu je privukao pozornost s 31 vješto komponiranim akvarelom punim životnosti. Otkupljena su četiri. Izložba je dobro posjećena posebno od đaka srednjih škola. Bilo ih je 285. Zatvorena je 28. travnja.²² U Galeriji umjetnina u Splitu pohranjena su tri njegova djela iz 1945. godine koje je darovao autor i to akvarel *Hercegovka* te crteži tušem *Bosanka* i *Žena s vrčem*. Zatim je 1940. godine organizirana izložba njemačke litografije pod naslovom "Jedno stoljeće njemačkog slikarstva, od romantike do danas". Posvećena je XIX. stoljeću, vremenu kada se na akademijama obrazuje veliki broj slikara. Oni zastupaju ideje klasike i romantike. Ističu se slikari povijesnih tema, javljaju se pobornici realizma. Krajem stoljeća odlučno se raskida s balastom prošlosti, odbacuju se obrasci akademizma i usmjeruje k modernizmu. Osjeća se opća težnja

90
VDG JAHRBUCH 2005

²⁰ Čuveni njemački slikar Splitsanin umro u Dresdenu. ND 3. XI. 1936. 6. – O slikaru Donadiniju. ND 7. XI. 1936. 7.

²¹ Njemački slikar u Splitu. ND 21. XII. 1938. 6.

²² Izložba u Salonu Galić. ND 13. IV. 1939. 3. – *Moderno slikarstvo*. ND 15. IV. 1939. 6. – *Izložba Ulyott-Gassebner*. ND 25. IV. 1939. 6.

ka povezivanju s lirski intoniranom prirodom. Prvi svjetski rat označio je prekid kontinuiteta u razvoju slikarstva i težnje apstrakciji. Izložbu u Splitu je priredila Njemačka akademija iz Münchena. Otvorenju 19. ožujka prisustvovao njemački konzul Janković. Uzvanike je pozdravio lektor splitske filijale Njemačke akademije Hans Bestian i predstavio dr. Franza Hillera predstavnika Centrale te akademije za Jugoslaviju u Beogradu. On je govorio o slikama zastupljenima na izložbi.²³ Putem reprodukcija obuhvaćen je pregled slikarstva od 1800. godine i to od romantičara prve polovice XIX. stoljeća na čelu s **Casparom Davidom Friedrichom** pa sve do suvremenika **Franza von Stucka** (1863.- 1928). Prikazano je 20 autora s jednim ili više djela, ukupno 35. Na izložbi je prevladavao impuls romantike koji je još uvijek bio prisutan. Predstavljeni su:

Caspar David Friedrich, pejzažist velikog dometa

s izrazitim osjećajem za realnost,

Philipp Otto Runge, sljedbenik klasicizma s romantičkim ugođajima,

91

VDG JAHRBUCH 2005

H. Gassebner: Žena s vrčem.

Tuš 1945. godina,

Galerija umjetnina Split

H. Gassebner: Bosanka na konju.

Tuš 1945. godina,

Galerija umjetnina Split

²³ Izložba njemačkih slika otvorena je jutros kod Galića. ND 19. III. 1940. 7.

Ludwig Richter, popularni ilustrator knjiga narativnog karaktera,

W. von Kobell,

Arnold Böcklin, autor lirskih pejzaža,

Anselm Friedrich Feuerbach, inspiriran antikom

s izraženom monumentalnošću,

Hans Mareés, poznat po savršenom usklađivanju čovjeka s prirodom,

Franz von Lenbach, izraziti portretista velike produkcije,

Wilhelm Leibl, majstor tonskih finesa,

Heinrich von Zuegl,

Fritz von Uhde, pejzažist impresionističkog izraza,

Adolf von Menzel, odličan crtač i sjajan kolorist,

Hans Thoma,

W. Peiner,

W. Petersen,

P. Lenck,

J. P. Junghanns,

Franz von Stuck, slikar alegorija i antičkih prikaza,

Spitzberg,

Konrad Witz.

Izložba je zatvorena 29. ožujka. Posjetilo ju je preko 700 osoba što je za tadašnje prilike bilo znatno. Dobro je primljena u Splitu što se vidjelo i po velikom broju naručenih slika pristupačnih cijena. Naročitu su pozornost izazvale slike *Napuljski ribari* Hansa Mareesa, *Žena u crkvi* W. Leibla i *Težak rad* od J. Junghannsa. Iz Splita su slike otpremljene u Dubrovnik gdje je također Lektorat njemačke akademije upriličio izložbu.²⁴

Ovome treba dodati i izložbu njemačkog slikara Rudolfa Bunka održane u vremenu 18. – 30. svibnja iste godine.²⁵ Bunk je došao u Hrvatsku tražeći pogodnije društveno okruženje i inspiraciju za svoja umjetnička htijenja. Ljepota dalmatinskog krajolika u tome mu je bila poticajna pa je izložio pretežno takve motive. Bunk je studirao neko vrijeme povijest umjetnosti u Berlinu. Zatim je prešao na umjetničku akademiju u istom gradu kod profesora Karla Hofera, istaknutog slikara ekspresionističkog izraza s tvrdim sudarom boja. Odatle je otišao na akademiju u Stockholmu koju je završio. Bio je pod utjecajem pariške moderne, posebno Picassa, Braqua i Matissa. Slike je gradio plošno s oštro

92

VDG JAHRBUCH 2005

²⁴ Izložba njemačke litografije u Splitu. Dom i svijet, Split II/1940. br. 14, 11. – Izložba njemačke litografije u salonu Galić. Hrvatski glasnik, Split 28. III. 1940. 7.

²⁵ B. Kovačević: *Moderna umjetnost i njen unutrašnji zakon. Izložba Rudolfa Bunka u Splitu*. Hrvatski glasnik 25. V. 1940. - Stanko Piplović: *Slikar Rudolf Bunk*. Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, Osijek 2002. 73.

iscrtanim konturama koje naglašavaju plohe čistih boja. Time je donekle zapadao u dekorativnost. To je bila zadnja izložba te vrste. Drugi svjetski rat prekinuo je sve daljnje kontakte.

Djela navedenih umjetnika iz Njemačke i Austrije i danas se ponekad pojavljuju na izložbama u Splitu. Već je spomenuta izložba Sveučilišne knjižnice 2003. godine na kojoj je prikazana Sauerova mapa "Dalmacija". I na Dorotheju Hauser se podsjetilo na izložbi slika koje se čuvaju u Arheološkom muzeju u Splitu priređenoj 2004. godine. Tada su također zastupljena njena dva portreta Frane Bulića.

Ausstellungen der deutschen und österreichischen Maler zwischen den Weltkriegen in Split

In den zwanzig Jahren zwischen den zwei Weltkriegen war die Kunstaktivität in Split sehr lebendig. Von ausländischen Ausstellern waren die Maler aus dem deutschen Sprachgebiet sehr vertreten. Ihre Ausstellungen fanden im Salon Galić statt, der 1924 gegründet wurde. Den österreichischen Graphiker aus Wien Wilhelm Sauer zog Dalmatien sehr an. Noch vor dem I. Weltkrieg zeichnete er Motive aus diesem Mittelmeergebiet. Am 9. Mai 1926 wurde seine selbstständige Ausstellung eröffnet. Zu diesem Anlass hielt Dr. Ivo Delalle eine kurze Vorlesung

über die ausländischen Maler in Dalmatien. Es wurden über 50 Aquarelle und Zeichnungen der Küstenstädte als auch Landschaften ausgestellt. Am bekanntesten ist seine Mappe mit Aquarellholzschnitten "Dalmatien". Einige seiner Werke werden im Stadtmuseum und Kunstgalerie in Split aufbewahrt. Die Künstlerin Dorothea Hauser 1877 in Graz geboren, verliebte sich auch in Dalmatien, besonders in Split. Kunst studierte sie in Graz, Wien, München und Dresden. Ende 1927 bereitete sie eine Ausstellung in Split vor, die aus 50 Aquarelle, Silhouetten und Miniaturen bestand. Zum dritten Mal besuchte sie diese Stadt, die sie mit ihrer Lebendigkeit und Natur anzog. In ihren Aquarellen stellte sie sich meist mit Meeresszenen in einer starken Color dar, und in den Miniaturen stellte sie zahlreiche heimische Menschen dar, unter denen sich auch der Bürgermeister Dr. Ivo Tartaglia befand.

93

VDG JAHRBUCH 2005

Der junge deutsche Maler Fritz Dücker aus Cleve (Unterrhein) war Student der Kunstakademien in Düsseldorf, Antwerpen und Amsterdam. Seine Holzschnidekunst wurde in verschiedenen Zeitschriften veröffentlicht, aber er war auch ausgezeichnet in der Ausarbeitung des ex libris. In den Jahren 1932 und 1933 hielt er sich einige Monate in Dalmatien auf. 1933 eröffnete er in Split eine Ausstellung mit 60 Werken, die in dieser Zeit entstanden. Die Anwesenden begrüßte der bekannte Schriftsteller Ćiro Ćičin Šain. Die größte Aufmerksamkeit zogen die Holzschnitte mit Motiven der Häfen, Schiffe und Strassen des alten Split an. Der Maler Walter von Wecus studierte auf der Schule für Kunsthandwerk in Düsseldorf, als auch in München, Paris und Berlin. Er war auch Professor der Szenographie auf der Akademie in Düsseldorf. Auch er hielt sich mehrmals in Dalmatien auf. Im September 1933 bereitete er im Salon Galic eine Ausstellung von 26 Arbeiten in Tempera, Kreide und Bleistift vor. Er stellte wieder 1935 aus - neue Bilder in Öl, Pastell und Zeichnungen. Er malte viele Bilder mit der Thematik des Adriagebietes. Bekannt ist seine Zeichenmappe "Dalmatien". An Split ist auch der deutsche Maler Ermenegildo Donaldi gebunden. Er studiert an der Kunstakademie in Wien, wo er später auch als Professor arbeitete. Er war bekannt als ausgezeichneter Maler von monumentalen Werken, Dekorationen, als auch Restaurator von Kunstwerken. Er starb 1936 in Dresden.

Ende 1938 emigrierte der deutsche Maler Wilhelm Mahrholz wegen der schweren Situation in seinem Lande. Er reiste durch Europa und kam nach Jugoslawien. In Split lebte er einige Monate. Hier lernte er viele Menschen kennen, die ihn baten, eine Ausstellung zu organisieren. Er entschloss sich mit Aquarellen und Zeichnungen darzustellen, aber es gibt keine Angaben, dass er die Ausstellung auch verwirklichte.

Im April 1939 fand eine gemeinsame Ausstellung des englischen Malers Philip Ullot und des deutschen H.Gasebner statt. Der zweite stellte schon früher in verschiedenen europäischen Städten, als auch in Sarajevo und Dubrovnik aus. In Split zog er die Aufmerksamkeit auf sich durch 31 gut komponierte Aquarelle, die viel Lebendigkeit trugen. Am 19. März 1940 wurde die Ausstellung der deutschen Litographie unter dem Titel "Ein Jahrhundert der deutschen Malkunst von der Romantik bis heute" organisiert. Sie wurde von der Deutschen Akademie aus München vorbereitet. Durch die Reproduktionen wurde ein Überblick der Malkunst von 1800 bis zur ersten Hälfte der XIX. Jahrhundert an Spitze mit Caspar David Friedrich bis zum modernen Franz von Stuck gegeben. Er stellte 20 Autoren mit einem oder mehreren Werken dar, insgesamt 35. Darunter befanden sich auch A. Böcklin, H. Marees, F. Lenbach und F. Stuck.

Dieser Reihe muss man auch die Ausstellung des deutschen Malers Rudolf Bunk, die im gleichen Jahr stattfand hinzufügen. Bunk studierte in Berlin und Stockholm. Er siedelte nach Split, da er eine bessere Inspiration für seine Schöpfung suchte. Er war unter dem Einfluss der modernen Kunst. Die Schönheit des Küstengebietes inspirierte ihn besonders.

94

VDG JAHRBUCH 2005

mr. sc. Eldi GRUBIŠIĆ PULIŠELIĆ

Poetika Münchenskog kruga i ljubavna lirika Franza von Wenera (U usporedbi s Emanuelom Geibelom i Friedrichom Bodenstedtom)

1. Poetika Münchenskog kruga

Münchenski krug nastao je kao dio projekta bavarskog kralja Maximiliana II. koji je u Münchenu htio stvoriti centar znanosti i kulture.¹ Kraljev cilj, koji je stajao u pozadini velikodušne kulturne politike, bio je jasan: München pretvoriti u Weimar 19. stoljeća. Stoga je književnost nastala u svjetlu poetike *Münchenskog kruga* bila usko vezana uz politička zbivanja i može se smatrati dijelom vladajuće kulturne politike konzervativaca, koji su se nakon iskustva revolucije iz 1848. posebno brinuli za promicanje lirike koja bi bila u opreci prema političkoj lirici predožujućeg doba.² U *Münchenskom krugu* i više je nego očita bila veza između estetike i poetike koju su pjesnici slijedili, stvarajući svoja lirski ostvarenja u skladu s normativno propisanim znanjem o umjetnosti. Na području politike, pisci *Münchenskog kruga* bili su konzervativno orijentirani i zagovarali su apsolutističko-monarhističku državu. Najpoznatiji pjesnici koji su pripadali *Münchenskom krugu* bili su Emanuel Geibel, Friedrich Bodenstedt, Hermann Lingg i Paul Heyse. Emanuel Geibel je u svom pjesničkom opusu, posebno onom nastalom nakon 1843., jer tada počinje primati godišnju rentu od pruskog kralja Friedricha Wilhelma IV., uzdizao njemačko junaštvo, pretvarajući svoju dotadašnju egzistenciju slobodnog pjesnika u neku vrstu građanske državne službe. Deset godina kasnije na poziv bavarskog kralja dolazi u München, gdje osim godišnje rente dobiva i profesuru na tamošnjem sveučilištu. Usprkos tome one je nastojao stvoriti mit o sebi kao o apolitičnom pjesniku, nazivajući samoga sebe svećenikom slobodne umjetnosti.³ Pjesnici *Münchenskog kruga* promicali su estetsku funkciju književnosti i naglašavali opiranje materijalističkim tendencijama koje pjesnika udaljavaju od istinskog pjesništva. Da se radilo samo o

VDG JAHRBUCH 2005

95

¹Renate Werner, *Ästhetische Kunstauffassung am Beispiel des "Münchener Dichterkreises"*, u: Edward McInnes und Gerhard Plumpe (ur.): *Bürgerlicher Realismus und Gründerzeit 1848-1890*, München, 1996, str. 308-342, ovdje str. 308.

²Politička lirika predožujućeg doba gotovo je potpuno zamrla nakon neuspjele revolucije 1848. godine. U pjesmama Ferdinanda Freiligratha pod naslovom *Neuere politische und soziale Gedichte (1849/50)* doživjela je svoj posljednji vrhunac. Usp. Fritz Martini, *Deutsche Literatur im bürgerlichen Realismus 1848-1898*, str. 265-268.

³Priester freier Kunst. Renate Werner, Op. cit., str. 314.

deklarativnom bijegu od političkih poruka najbolje ilustrira činjenica da je kralj njihovu apolitičnost nagrađivao profesorskim katedrama kao u slučaju Geibela, Bodenstedta, Riehlea ili Carrierea, što je u to doba predstavljalo jedan od najviših položaja u državnoj službi.⁴ Na taj su način mogli utjecati ne samo na obrazovano građanstvo, već i na studente, čime se zadovoljavala didaktičko-moralizatorska uloga književnosti u razdoblju realizma. Zbog svega toga nije niti malo pretjerano pristaše *Münchenskog kruga* smatrati dijelom ideološkog državnog aparata.⁵ Naglašavanje egzotičnog i tajanstvenog u poeziji neki su pjesnici poput Friedricha Bodenstedta i njegovog epigona Franza von Wenera, odnosno Murada Efendija, koji službeno nije pripadao *Münchenskom krugu*, ali je svoj lirski opus stvorio upravo u svjetlu njegove poetike, smatrali oslobođenjem od političkog pjesništva i slavili kao povratak u pravu umjetnost.⁶ U *Münchenskom krugu* dolazi do očite popularizacije poetskog sadržaja što se očitivalo u neprestanom naglašavanju melodioznog i estetski prihvatljivog – idealističkog pjesničkog uzora, odnosno u potrebi da je neprestano ističe važnost emotivnog nad stvarnim – političkim svijetom. Općenito se može reći da se njemačka lirika sedamdesetih i osamdesetih godina 19. stoljeća snažno vezuje na romantičarsku pjesničku tradiciju i da se u njoj može uočiti izbjegavanje bilo kakve političke ili socijalne aktualnosti.⁷ Rudolf von Gottschall, poznati književni teoretičar tog doba, koji je bio izuzetno cijenjen i u Hrvatskoj, također je promicao osjećajnu liriku.⁸ Pjesnici su umjetnost doživljavali kao samostalnu kategoriju izvan vremena, tehničkog napretka, snažnog privrednog uspona i razvoja prirodnih znanosti. Ta je lirika zato

obilježena čežnjom za udaljenom sferom privatnosti i nalaženjem životnog smisla u uzdizanju ljubavnih osjećaja, vrijednosti obitelji i nanovo probuđenog rodoljublja.

2. Franz von Werner (Murad Efendi) i njegovi pjesnički uzori

Devetnaesto stoljeće iznjedrilo je čitav niz zanimljivih pjesničkih ličnosti čiji životopisi često obiluju gotovo nevjerojatnim događajima; putovanjima u daleke zemlje, obnašanjem različitih političkih funkcija, susretima i prijateljstvima sa slavnim i moćnim ljudima tog doba. Osim pjesnika poput Emanuela Geibela i Friedricha Bodenstedta, čije biografije zvuče gotovo nestvarno, i mnogo manje poznati Franz von Werner u sebi objedinjuje sve to: on je bio putnik, pjesnik i političar; prijatelj poznatih intelektualaca svog doba, kao i pripadnika visoke

VDG JAHRBUCH 2005

¹Renate Werner, Op. cit., str. 314. U Austriji su profesori bili državni činovnici, osobni službenici cara koji je mogao staviti veto na svako imenovanje. Redovni profesor uživao je privilegije usporedive s pravima visokih činovnika. Usp. Johnston, William M.: *Austrijski duh (Intelektualna i društvena povijest 1848-1938)*, Zagreb, 1993., str. 75-76. O sveučilištu, profesorima, studentima i akademskoj slobodi u Njemačkoj vidi: Gordon A. Craig, *Deutsche Geschichte 1866-1945*, München, 1980, str. 178-190.

²Renate Werner, Op. cit., str. 315.

³Friedrich Winterscheidt, *Deutsche Unterhaltungsliteratur der Jahre 1850-1860*, Bonn, 1970., str. 217.

⁴Dietmar Goltschnigg, *Vorindustrieller Realismus und Literatur der Gründerzeit*, u: (ur.) Viktor Žmegač, *Geschichte der deutschen Literatur*, Band II / 1, Weinheim, 1996., str. 42.

⁵Ivan Pederin, *Njemačka, austrijska i druge književnosti u hrvatskom časopisu «Vienac» (1869-1903)*, Neobjavljena Doktorska disertacija, Zadar, 1979., str. 37.

aristokracije. Bio je čovjek s kojim je rado prijateljevao jedan europski kralj i čovjek kojemu su osmanski vladari poklanjali svoje povjerenje. Usprkos svemu tome njegovo se ime ne može pronaći ni u jednoj suvremenoj povijesti njemačke ili austrijske književnosti, kao ni leksikonu. Odrastao je u Beču i Zagrebu, gdje je obitelj njegovog oca živjela već nekoliko generacija, a kao mladić prebjegao je na teritorij Osmanskog carstva i tamo izgradio vrlo uspješnu diplomatsku karijeru.⁹ Njegov život bio je pun nevjerojatnih događaja i obrata: odrastao je u uglednoj očevoj obitelji von Werner u Zagrebu i majčinoj obitelji Pfeiffer – Gottsberger u Beču, da bi kao osamnaestogodišnjak pristupio austrijskoj vojsci, a samo godinu dana kasnije prešao u tursku pukovnicu. O razlozima tog neobičnog bijega u islamske krajeve jednog kršćanina odraslog u srednjoeuropskom građanskom miljeu vjerojatno će se uvijek moći samo nagađati: je li uzrokom bila svađa s pretpostavljenim austrijskim časnikom ili strastvena ljubav prema lijepoj cirkuskoj jahačici?¹⁰ Bez obzira na razloge koji su mladića obrazovanog u najboljim bečkim školama natjerale na bijeg u daleke krajeve što su se u njemačkoj književnosti još od Goetheovog vremena prikazivali kao egzotični, Franz von Werner se brzo snašao i počinje njegov gotovo nevjerojatan politički uspon. Prvo se pridružuje osmanskim vojnim snagama, mijenja svoje kršćansko ime u Murad Efendi te ulazi u osmansku diplomatsku službu. Povratak u Europu uslijedio je nakon samo nekoliko godina i to u cilju obnašanja visokih diplomatskih funkcija. Franz von Werner promijenio je svoje ime, vjeru i domovinu, ali ono čemu je čitavog života ostao vjeran bila je književnost. Tu je ljubav u sebi otkrio vrlo rano, još dok je kao dječak odlazio na predstave u bečki *Burgtheater*, gdje je s oduševljenjem upoznao djela velikih njemačkih dramatičara. Posebnu naklonost osjećao je mladi Werner za djela Friedricha Schillera, čije je dramske tekstove znao gotovo napamet. Rano započinje pisati pjesme, među kojima one ljubavnog karaktera zauzimaju posebno mjesto. Pisao ih je po uzoru na pjesnike *Münchenskog kruga* i njihovo shvaćanje mjesta i uloge pjesništva. Prvu zbirku pjesama objavio je 1869. g. pod naslovom *Klänge aus dem Osten (Zvuci s Istoka)*, dakle nakon "zlatnog doba" Münchenskog kruga. Njegova druga zbirka pjesama nosi naslov *Durch Thüringen (Kroz Thüringen)*, a objavio je još dvije zbirke: *Ost und West (Istok i Zapad)* i *Balladen und Bilder (Balade i slike)*. Osim poezije Franz von Werner objavio je dvije knjige putopisa i tri knjige drama, od kojih se većina izvodila na europskim pozornicama.¹¹ Književni opus Franza von Wenera, odnosno Murada Efendija vrlo je bogat i raznolik. Ovom ćemo se

97

VDG JAHRBUCH 2005

⁹Više o njegovom životu vidi: Eldi Grubišić Pulišelić, *Franz von Werner-turski diplomat i pisac na njemačkom jeziku*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 2004., str. 43-56.

¹⁰O razlozima njegovog prelaska na teritorij Osmanskog carstva postoje različita mišljenja ali nitko pouzdano ne

može odgovoriti na to pitanje. Vidi: Ivan Pederin, *Murad Efendi- Franz Werner*, Südostforschungen, Band 32, R. Oldenbourg, München, 1973., str. 106-122.

¹¹ Murad Efendi napisao je ukupno deset drama, od toga pet povijesnih tragedija, jednu dramu iz seljačkog života i četiri komedije. U svojim tragedijama zastupa konzervativna monarhistička stajališta i ističe snagu pojedincavlara u provođenju reformi na dobrobit vlastitog naroda i države. Najveći uspjeh doživio je s tragedijom *Selim III* u kojoj opisuje napore turskog sultana u provođenju modernizacije Osmanskog carstva i na taj način njemačku i austrijsku javnost upoznaje s pitanjima Orijenta. I kao putopisac slao je političke poruke opisujući tursku kulturu i običaje u doba austrijskog prodora na Jugoistok.

prilikom pozabaviti samo jednom njegovom zbirkom lirike i to onom pod naslovom *Ost und West*, u kojoj prevladavaju pjesme s ljubavnom tematikom. Iako je svojedobno bio priznat i cijenjen, o čemu govore mnoga priznanja i odlikovanja, pozivi u visoko društvo građanskih intelektualaca, kao i pripadnika europskih kraljevskih obitelji, interes za ovog pisca nestao je gotovo odmah nakon njegove smrti. U tom je pogledu sličnu sudbinu doživio i mnogo popularniji Emanuel Geibel, uz Friedricha Bodenstedta, najznačajniji pjesnički uzor Franza von Wernera. Skromno mjesto koje u suvremenim povijestima njemačke književnosti Geibel zauzima, ne daje naslutiti mnogo od njegove nekadašnje slave. Objavljivati je počeo već 1840. godine i ta prva zbirka poezije koja je izašla pod jednostavnim naslovom *Gedichte (Pjesme)*, u svom trećem izdanju pojavila se samo dvije godine kasnije. Zbirka *Die Zeitstimmen (Glasovi vremena)* objavljena je 1841., a 1848. Geibel je objavio i treću zbirku lirike pod naslovom *Juniuslieder*. U kasnijim Geibelovim pjesničkim zbirkama može se uočiti tematsko i formalno obogaćivanje pjesničkog izraza, ali ne i govoriti o razvoju koji bi mogao ukazati na stvarno sazrijevanje njegove pjesničke misli.¹² S godinama se ovaj pjesnik sve više priklanjao tradiciji, uzdižući osjećaj časti i dužnosti do pjesničkog i općeljudskog ideala, nalazeći u vlastitoj religioznosti razrješenje bolnog osjećaja samoće i melankolije. Po svemu tome Franz von Werner može se usporediti s Emanuelom Geibelom. Ovaj je pjesnik poput svog starijeg uzora imao poseban dar svidjeti se ljudima, što bismo mogli okarakterizirati kao idealistički uzor romantičarsko-bidermajerske provenijencije, pa je oko sebe također uvijek okupljao obožavatelje i mecene. Pjesme Emanuela Geibela uvijek imaju harmonizirajući kraj i pjesnik u njima uvijek pronalazi način da svoje pjesničko Ja i svijet koji ga okružuje dovede do besprijekorne harmonije. Motiv koji ga najviše zaokuplja je motiv prolaznosti vremena, izgubljenog trenutka i nestalnosti vlastite egzistencije; motiv koji je zaokupljao cijelu tu pjesničku generaciju i koji u Geibelovim, kao i u Wernerovim pjesmama biva usklađen sa sentimentalnom melankolijom. U kasnijim svojim zbirkama Geibel ostaje usko vezan uz svoje glavne tematske krugove: boga, ljubav i prirodu. Njegov je pjesnički izraz do kraja ostao podređen subjektivnim raspoloženjima i vjeran optimističkoj religiozno-didaktičnoj životnoj filozofiji. Po svim tim karakteristikama von Wernerov pjesnički izraz, tako tipičan za poetiku *Münchenskog kruga*, približava se Geibelovom pjesničkom jeziku. Međutim, za razliku od Geibela koji čak i kada pjeva o ljubavi ostaje zarobljen u uskim okvirima bidermajerskog građanskog osjećaja za čudoređe i uvijek izbjegava pjesničke slike koje mogu probuditi bilo kakvu asocijaciju na čulnost, Franz von Werner nekim svojim pjesničkim slikama daje sofisticirani prizvuk erotike. U tom se smislu, kao i uvođenjem egzotičnih motiva, on više približava pjesničkom izrazu Friedricha Bodenstedta, pjesnika koji je II. polovici 19. stoljeća doživio veliku slavu, a da ga se u suvremenim povijestima njemačke književnosti gotovo uopće više ne spominje. Njegova zbirka *Die Lieder des Mirza Schaffy (Pjesme Mirze Schaffija)* prvi puta objavljena 1851., doživjela je

98
VDG JAHRBUCH 2005

¹² Fritz Martini, Op. cit., str. 262-265.

1888. svoje 125. izdanje.¹³ Uspjeh ove zbirke lirike govori o tadašnjoj modi koja je podrazumijevala sklonost prema kostimiranoj dekoraciji pjesništva, iluzionističkom historicizmu i egzotici, što su u obliku orijentalne romantike postali i dio poetike *Münchenskog kruga*. I dok se najuspješnijim liričarom tog doba može smatrati Emanuel Geibel, čije je glavno obilježje bilo oponašanje oblika literarne tradicije i uzdizanje trivijalno-harmonizirajućeg ideala ljepote, pojedinačno najčitnije zbirke lirike bile su upravo *Lieder des Mirza Schaffy (Pjesme Mirze Schaffija)* Friedricha Bodenstedta i *Gaudeamus-Verse (Gaudeamus-stihovi)* Johanna Viktora von Scheffela. O njihovoj popularnosti govori broj primjeraka u kojem su ove knjige bile tiskane: *Lieder des Mirza Schaffy*

dosegla je nakladu od čak 159 000 primjeraka!¹⁴ Emanuela Geibela kritičari su ironično nazivali omiljenim pjesnikom mladih dama, a o njegovoj velikoj popularnosti najbolje govori podatak da ga je ravnatelj jedne škole u svom nadahnutom govoru nazvao *Deutschlands deutscher Dichter* (najviše njemački - njemački pisac).¹⁵ Svi ovi podaci govore o tome da je čitanje poezije i kupovina knjiga u II. polovici 19. stoljeća bilo vrlo popularno. Dok se u pedesetim i šezdesetim godinama 19. stoljeća može govoriti o recesiji kad je tržište knjiga u pitanju, sedamdesetih i osamdesetih godina tog stoljeća dolazi do procvata tog tržišta. Između 1868. i 1888. broj godišnje publiciranih naslova povećao se za oko 62 posto. Do ekspanzije književnog tržišta doveli su mnogi faktori među kojima treba naglasiti razvoj nacionalne poštanske službe, povećanje broja sveučilišta i škola, kao i urbanizaciju stanovništva.¹⁶ Međutim, tom je razvoju još više doprinijela promjena u samom izdavaštvu. Dok je u predožujsko vrijeme izdavač bio obrtnik, a urednik njegov pomoćnik, dakle također obrtnik, u drugoj polovici tog stoljeća dolazi do velikih promjena. Izdavačke kuće postaju dionička društva iz kojih stoji anonimni kapital, pa književnost također podliježe tržišnim zakonima. Ali književnost u 19. stoljeću ima značajnu ulogu u odgoju nacije, u njegovanju moralnih vrijednosti, pa i stvaranju nacionalne države, što sve znači da se književna djela ne mogu isključivo izdavati ovisno o očekivanoj isplativosti. Veliki broj umjetnički vrijednih djela nije mogao postići financijsku isplativost, pa su tako izdavači te gubitke pokrivali izdavanjem drugih djela manje vrijednosti, ali veće isplativosti. Tako dolazi do tiskanja i širenja trivijalne književnosti.¹⁷ U drugoj polovici 19. stoljeća dolazi do naglog širenja i popularnosti trivijalne literature. Izdavanje takve literature povezano je prije svega s već spomenutim promjenama u produkciji književnosti. Tiskarstvo, stvaranje književnog tržišta i širenje čitalačke

99
VDG JAHRBUCH 2005

¹³ Fritz Martini, Op. cit., str. 312-313.

¹⁴ Renate Werner, Op. cit., str. 317.

¹⁵ Friedrich Winterscheidt, Op. cit., str. 220-221.

¹⁶ Peter Uwe Hohendahl, *Literarische Kultur im Zeitalter des Liberalismus 1830-1870*, München, 1985., str. 397-402.

¹⁷ Ivan Pederin, *Austrijski propisi o tisku i nadzor nad dalmatinskim tiskom (1848-1863)*, Bibliotekarstvo, sv. 33, 1987, str. 62-71.

publike stvorili su opreku između estetski legitimirane književnosti i zabavne literature.¹⁸

3. Ljubavna lirika Franza von Wenera u usporedbi s lirikom Emanuela Geibela i Friedricha Bodenstedta

Franz von Werner bio je kao pjesnik blizak spomenutim popularnim pjesnicima svog doba i njegova se lirika kreće u već zacrtanim tradicionalnim temama i oblicima, a nije teško kao njegov pjesnički uzor prepoznati Goethea, a među suvremenicima upravo Emanuela Geibela i Friedricha Bodenstedta. Iako je zbirka lirike *Ost und West* objavljena bez godine izdanja, predgovor autora napisan je 28. siječnja 1877., pa je vrlo vjerojatno objavljena te iste godine. U ovoj knjizi objavljeno je oko 150 pjesama koje su razvrstane po svojoj tematici i pripadanju određenim pjesničkim ciklusima. Pjesme su tako svrstane pod šest naslova: *Der Divan des Murad*, *Tagebuchblätter*, *Leben und Streben*, *Aus der Wandermappe*, *Balladen und Bilder* i *Verschiedenes*. Već sam naslov ove knjige i podnaslovi kao što su *Buch der Liebe* i *Buch der Weisheit* pokazuju utjecaj Goetheove zbirke *West-östlicher Divan*. Franz von Werner, odnosno Murad Efendi ponekad u svojim lirskim ostvarenjima pokazuje umjetničku kreativnost stvarajući sugestivne stihove kao rezultat duboke kontemplacije i promišljanja o smislu čovjeka i života. Ovaj pjesnik otkriva da cijelim svojim bićem duboko proživljava suprotstavljenost trenutačnog i vječnog, stvarnosti i snoviđenja, vjere u tehnički napredak i vjere u besmrtnost i nepromjenjivost ljudske duše. Međutim, s druge strane u mnogim svojim pjesmama pokazuje kretanje u vrlo ograničenom krugu poetike *Münchenskog kruga* i udovoljavanje ukusu čitalačke publike II. polovice 19. stoljeća, koja je uživala u visoko razvijenim estetskim svojstvima lirike, udaljavajući se na taj način od bolne političke stvarnosti i iznevjerenih očekivanja vezanih uz revoluciju iz 1848.¹⁹ nakon koje su mnogi intelektualci odlazili u emigraciju ili bivali suočeni s rigoroznim kaznama.²⁰ Ovaj je pjesnik u tom dijelu svog lirskog opusa stvorio slab i često trivijalan lirski izraz. Pjesme pod naslovom

Der Divan des Murad (Muradov divan) po svojoj su tematici podijeljene na *Buch der Liebe (Knjiga ljubavi)* i *Buch der Weisheit (Knjiga mudrosti)*. Sve su ove pjesme dio doživljajne lirike popularne u to vrijeme i pokazuju piščev odmak od stvarnosti i njegovo viđenje lirike kao samostalne estetske kategorije. Te pjesme nastoje pokazati piščevu unutarnje biće i progovoriti o vječnim i općeljudskim temama, ali se načinom na koji građu literariziraju stavljaju u propisane kalupe i često predstavljaju ne više od trivijalne spomenarske lirike koja promiče tek banalne životne mudrosti.

100

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁸ Viktor Žmegač, *Kategorije kritičkog pristupa trivijalnoj književnosti*, u: V. Ž., *Književno stvaralaštvo i povijest društva*, Zagreb, 1976., str. 157-179.

¹⁹ Annemarie und Wolfgang van Rinsum, *Realismus und Naturalismus*, Deutsche Literaturgeschichte, Band 7, 2000, str. 15.

²⁰ Wolfgang Schieder, 1848/ 49: *Die ungewollte Revolution*, u: Carola Stern i Heinrich August Winkler, *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1990*, Frankfurt am Main, 2001., str. 17-42.

Kao što i sam podnaslov govori, motiv koji povezuje pjesme iz *Buch der Liebe* je motiv ljubavi o kojoj pjesnik pjeva u okviru već opisane poetike *Münchenskog kruga*. Usporedimo li njegovu ljubavnu liriku s ljubavnom lirikom Emanuela Geibela, uočit ćemo značajne sličnosti u naglašavanju melodioznosti i isticanju ideala ljubavi koji se zapravo svodi na ponavljanje trivijalnih pjesničkih slika. Emanuel Geibel o ženi- ljubavnom idealu gotovo uvijek govori kao o "slatkom djetetu"²¹, a o svojim ljubavnim pjesmama kao zlatnim mostovima preko kojih njegova ljubav putuje k njoj. Strogo pazeći da u svojim pjesmama ne povrijedi građanski osjećaj za moral, ovaj pjesnik, čija je popularnost u II. polovici 19. stoljeća bila jedinstvena, jedini dodir s ženom doživljava na krilima sna, gdje u radosti i boli nalazi utjehu u njenom vjernom srcu:

Goldne Brücken seien

Alle Lieder mir,

Drauf die Liebe wandelt

Süües Kind, zu dir.

Und des Traumes Flügel

Soll in Lust und Schmerz

Jede nacht mich tragen

An dein treues Herz.²²

U pjesmi *Wer von einst'ger Liebe spricht (Tko o bivšoj ljubavi priča)* Franz von Werner na sličan način pjeva o ljubavi. On nadahnuto naglašava besmrtnost prave ljubav koja se ne povlači ni pred smrtnošću čovjeka:

Wer von einst'ger Liebe spricht,

Meint die echte Liebe nicht.

Liebe zwingt kein Zeitgebot,

Was vergeht war Liebe nicht;

(.....)

Selber tödten kann sie zwar,

Sterben kann die Liebe nicht.²³

Ova idealizacija ljubavi na jedinstven se i ovom pjesniku svojstven način spaja s orijentalnim motivima, koji joj daju prizvuk prekrivene erotike, kao u pjesmi *Wenn dein Augenster nicht glänzte (Kad zvijezda tvog oka ne bi sjala)*:

101

VDG JAHRBUCH 2005

²¹ U 19. stoljeću se muškarci svojim ženama često obraćaju nazivajući ih «dragim djetetom» i sl. da bi na taj način istaknuli njihovu «vječitu nezrelost u usporedbi s muškarcima». Usp. Ingeborg Weber-Kellermann, *Frauenleben im 19. Jahrhundert*, München, 1983., str. 118.

²² Emanuel Geibel, *Lieder als Intermezzo, Gedichte*, 42. Auflage, Berlin, 1857, str. 81.

²³ Sve su pjesme Franza von Wenera-Murada Efendija u ovom članku citirane iz istog izdanja zbirke *Ost und West*, Oldenbourg, s.a. objavljene pod imenom Murad Efendi, zbog čega ih i citiramo pod tim pjesnikovim imenom. Murad Efendi, «*Wer von einst'ger Liebe spricht*», str. 8.

Wenn nicht seine Lippen, pilgernd,

Auf die Kuppeln Mekka's hofften,

Auf die weißen Busenkuppeln,

Wären sie nicht fahrtbeflissen.²⁴

U pjesmi *Ihr Auge (Njene oči)* pronalazi inspiraciju u tajanstvenoj istočnjačkoj ženi, lica prekrivenog feredžom, čiji "plamteći" pogled potpuno opčinja pjesnika: *Auge! Märchenhaft umwoben*

*Strahlt mir deine Zuberpracht,
Und geblendet muß ich loben
Seiner Wimpern Schattennacht,
Die den Flammenblick bewacht.*²⁵

Ne otkrivajući, ali dajući naslutiti erotsku privlačnost žene, Franz von Werner-Murad Efendi udaljava se od svog uzora Emanuela Geibela, koji nikada ne prelazi granicu osjetljivog građanskog osjećaja za čudoređe i o ljubavi pjeva kao o uzvišenom duhovnom osjećaju koji nije povezan s tjelesnim, kao u sljedećim stihovima:

*Wenn die Sonne hoch und heiter
Lächelt, wenn der Tag sich neigt,
Liebe bleibt die goldne Leiter,
Drauf das Herz zum Himmel steigt.*²⁶

U ove posljednje dvije Wernerove lirske pjesme i više je nego očita sličnost sa stihovima Friedricha Bodenstedta koji također pjeva o tajanstvenoj ženi tamnih očiju:

*Gern schau ich in's dunkle Auge dir,
Mit den langen, seidnen Wimpern drauf-
Aus solches Auges Nacht ging mir
Einst hell der Tag der Liebe auf.*²⁷

I po sljedećim Bodenstedtovim stihovima u pjesmi pod sličnim naslovom *Seit deiner Augen Himmelsglanz*, očito je da je Franz von Werner ne samo Geibelov, već i Bodenstedtov epigon:

*Seit deiner Augen Himmelsglanz
Mir in das Herz gestossen,
Hat sich das Weltgeheimniß ganz
Dem innern Blick erschlossen.*²⁸

102

VDG JAHRBUCH 2005

²⁴ Murad Efendi, «*Wenn dein Augenster nicht glänzte*», str. 12.

²⁵ Murad Efendi, «*Ihr Auge*», str. 15.

²⁶ Emanuel Geibel, *Lieder als Intermezzo*, Op. cit., str. 55.

²⁷ Friedrich Bodenstedt, *Gesammelte Schriften*, 9. Band, Berlin, 1867

²⁸ Ibid.

Pjesma *Wahrlich, unser Lieben, Liebchen (Zaista, naša ljubav, draga)* Franza von Wenera može se također promatrati kao dio doživljajne lirike karakteristične za pjesnike *Münchenskog kruga*. Ona kao i mnoge druge lirske pjesme iz von Wernerovog opusa pripada žanru spomenarske lirike za djevojke, popularne u to doba. Bilo je uobičajeno da se određene knjige poezije namjenjuju isključivo ženama ili muškarcima. Poezija za muškarce je pri tome bila više rodoljubna, a ženama, koje su bile smatrane "dušom obitelji", bila je namijenjena osjećajna lirika.²⁹ Lirika je dakle imala ulogu u socijalizaciji djevojaka i služila da se djevojke odgoje u točno određenom duhu, a to je bio duh pobožnosti, poslušnosti i čudoređa. U ovoj pjesmi se ljubav idealizira, ona je lišena bilo kakve veze sa spolnošću i svoje ispunjenje pronalazi isključivo u braku kao najuzvišenijoj zajednici muškarca i žene.

*Wahrlich, unser Lieben, Liebchen,
Es ist eizig so wie du;
Keine noch in früh'ren Tagen
Hat mich je beglückt wie du.
Zwar sie waren alle "einzig",
Haben mich geküßst wie du
Und mit Hahnenschrei verrathen,
Doch die "Einzige" bist du.*³⁰

U pjesmama koje je pjesnik svrstao pod podnaslov *Buch der Weisheit (Knjiga mudrosti)*, on pokazuje duboki umjetnički nemir. U mnogim od ovih pjesama osjeća se pjesnikovo propitivanje znakova što govore o ulozi i snazi pjesnika i njegovog djela. Prosvijetljen samim činom umjetničkog stvaranja, on spoznaje najbolniju od svih svojih istina, a to je da je pjesnikova, pa time i njegova sudbina, ostati neshvaćen i sam. Njegova bol, nemir i nemirenje paradoksalno dolaze u čudnovatu sintezu s osjećajem univerzalnog pomirenja čovjeka s vlastitom smrtnošću. To dolazi do izražaja u sljedećim stihovima:

Der Wahrheit sei dein Lied geweiht,

*Mag's auch dem Schach mißfallen;
Und wenn der Geist dich treibt, frag' nicht
Wird Lohn dabei entfallen?
(.....)*

*Es fragen doch nach Lohn und Lob
Niemals die Nachtigallen.³¹*

U pjesmama pod naslovom *Buch der Weisheit*, pjesnik za razliku od svojih romantičarskih uzora, motiv vječne čovjekove potrage za srećom povezuje sa

103
VDG JAHRBUCH 2005

²⁹ Jürgen Fohrmann, *Lyrik*, u: Edward McInnes und Gerhard Plumpe (ur.), Op. cit., str. 441-443.

³⁰ Murad Efendi, «*Wahrlich, unser Lieben, Liebchen*», str. 11.

³¹ Murad Efendi, «*Der Wahrheit sei dein Lied geweiht*», str. 23.

civilizacijskim napretkom. Ističući važnost čovjekovog samopouzdanje i spremnosti da život proživi nalazeći slobodu u njegovanju vlastitog moralnog integriteta, Franz von Werner, odnosno Murad Efendi smisao života nalazi samoj duši čovjekovoj:

*Der Keim zu deinem Glücke schlummert
Geborgen in der eignen Brust,
Sonst blüht dir nimmer, nirgend Frieden,
Aus keiner Freude, keiner Lust.³²*

Pjesme pod naslovom *Tagebuchblätter (Dnevnički listovi)* posebno su intimnog sadržaja i povezuje ih motiv neostvarive ljubavi. Autobiografskog su karaktera i otkrivaju vrlo intimne trenutke u pjesnikovom životu. Pjesme su posvećene određenim ženama i neke od njih u naslovu sadrže žensko ime ili inicijale, što je bilo vrlo popularno u to doba i u Hrvatskoj, pa se kod hrvatskih pjesnika, kao npr. kod Ivana Trnskog, također mogu naći pjesme s takvim naslovom.³³ Franz von Werner u ovim se pjesmama obraća ženi kao svojoj muzi i ona je više ideal - motiv pjesničke inspiracije nego stvarna osoba iako joj se pjesnik intimno obraća imenom. Franz von Werner- Murad Efendi u ovom pjesničkom ciklusu trubadurski pjeva o ljubavi - neostvarivoj u stvarnom svijetu, ali zato stvarnoj uslijed čarolije stvorene šutnjom među ljubavnicima:

*Und du müßtest, ihr gleich, fliehen,
Wenn ich's spräche, jenes Wort,
Ob auch uns're Herzen brächen,
Flieh'n aus meiner Nähe fort.³⁴*

I ovi stihovi podsjećaju na stihove Friedricha Bodenstedta koji snagu emocija uzdiže iznad etičkih pravila zapadno-kršćanskog civilizacijskog kruga i posebno moralnog kodeksa građanstva 19. stoljeća za koje je institucija braka predstavljala ekvivalent pojmu ljubavi. Takve stihove, koji se nisu uklapali u opći osjećaj za čudoređe koji se europskom društvu nametnuo još u doba bidermajera, mogao je Bodenstedt objaviti upravo zahvaljujući fiktivno-orijentalnom okviru u koji ih je smještao. Zahvaljujući upravo takvom pristupu Bodenstedt o pjeva o slobodnoj ljubavi:

*Wir haben nicht Ringe gewechselt,
Das Herz zu legen in Banden;
Wir haben nicht Phrasen gewechselt,
Und haben uns doch verstanden.*

104

VDG JAHRBUCH 2005

³² Murad Efendi, «*Der Keim zu deinem Glücke schlummert*», str. 33.

³³ Trnski pjesme naslovljava na primjer: *Barunici L...koj, Barunici M...ki, Ljubici Sl...evoj* i sl. Usp. Ivan Trnski, *Kriesnice*, Zagreb, 1882., str. 122-126.

³⁴ Murad Efendi, «*Weßhalb meiner Liebe Sehnen*», str. 54.

*Wir haben nicht Eltern, noch Sippen
Dabei zu Rath gezogen-
Es haben Herzen und Lippen
Alleine Rath gepflogen.³⁵*

Ljubav za Franza von Wernera osim ljepote predstavlja i pokoru i u sljedećim stihovima ponovno se osjeća bilo prekrivene erotike:

*Du Schmerzenshese höchster Luft,
Im Wermutstrank voll Süße,*

*Du Aufschrei der entzückten Brust,
Sein Echo lautet: Büße!
(.....)*

*Du Pfuhl, dem sich ein Himmel eint,
Du öffnest dich mir wieder,
Und ich, der fluchend dich verneint,
Ich sinke betend nieder.³⁶*

U pjesmi *An J....* u dodir dolaze dvije različite kulture, zapadnjačka i orijentalna, koje u subjektivnom pjesnikovom doživljaju ljubavi prema tajanstvenoj ženi, povezuju Istok i Zapad. Pjesnikov senzibilitet i univerzalno shvaćanje ljubavi brišu granice geografskih i političkih razlika i ugađaju romantičnoj slici Orijeanta kakva je u to vrijeme vladala na Zapadu. Ta slika sadržana je u sljedećim stihovima:

*Mädchen! Wenn ich Sultan wäre,
Meine Länder gäb' ich gern,
Meine Flotten, meine Heere
Und den Halbmond mit dem Stern.³⁷*

Ove su pjesme također dio doživljajne lirike u kojoj je pjesnik prije svega zaokupljen stvaranjem melodioznih stihova. Do izražaja dolazi sklonost shematiziranju u nepresušnom nabranjanju pjesničkih slika u kojima se uspoređuje žena- ideal s prirodnim pojavama i ljepotama. Stvaranjem takve lirike Franz von Werner uklopio se u postojeća estetska mjerila *Münchenskog kruga*.

4. Franz von Werner kao pjesnik izvan ljubavne tematike: nacionalist ili kozmopolit?

U pjesmama pod naslovom *Leben und Streben (Život i stremljenje)* sadržane su pjesme različite tematike, od nostalgičnih pjesama u kojima se Franz von Werner prisjeća djetinjstva i svoje prerano preminule majke, do pjesama u kojima općenito

105
VDG JAHRBUCH 2005

³⁵ Friedrich Bodenstedt, Op. cit.

³⁶ Murad Efendi, «*Du Flame, die um Nichts entbrennt*», str. 56-57.

³⁷ Murad Efendi, «*An J....*», str. 66.

razmišlja o smislu života i umjetničkog stvaranja. Pjesme iz ovog ciklusa mogu se gotovo bez iznimke smatrati autobiografskim pjesmama.

Aus der Wandermappe (Iz putničke mape) sadržava pjesme posvećene gradovima i državama kojima je Franz von Werner putovao. U pjesmi *Wartburg* pjesnik je ushićen prirodnom ljepotom kraja, ali i starim zidinama grada, odnosno kulturnom starinom kao simbolom umjetničke originalnosti. On govori o bogatoj njemačkoj povijesti i ne skriva ponos što je i sam dio te slavne povijesti:

*Sie selbst sind Lied ja und Gedicht,
Die zeitbeschwerten Wände,
Hier Luther's Bild, dort Wolfram's Spruch—
Geschichte und Legende.³⁸*

I u pjesmi *An Stambul*, pjesnik govori o slavnoj prošlosti i nekadašnjoj veličini Carigrada. Ova pjesma obiluje orijentalnim slikama kojima se stvara posebno "egzotičan" ugođaj. Nadahnuće za ovu pjesmu Franz von Werner pronalazi u osjećaju pripadanja orijentalnoj kulturi:

*Deine Schönheit prangt noch immer
Wie zu Constantinen's Zeit,
Und noch immer blieb sie siegend
Ueber den, der dir gebeut.³⁹*

Nastavljajući književne postupke romantičara pjesnici *Münchenskog kruga* njeguju krajolik kao glavni predmet lirike. Treba naglasiti da taj krajolik više nije idealni i neobični njemački krajolik, već je oplemenjen u smislu estetskog kozmopolitizma. To je bilo zanimljivo i za hrvatski književni časopis *Vienac*, pa su se pjesme nekih pjesnika *Münchenskog kruga*, kao što su Geibel i Bodenstedt, prevodile i objavljivale u *Viencu*.⁴⁰ I krajolik u pjesmama Franza von Wenera predstavlja ne samo umjetničku originalnost, već postaje junak lirske pjesme, a taj je junak kao i krajolik kozmopolitski, pa pjesnik inspiraciju pronalazi u njemačkom krajoliku, kao i krajoliku dalekih, egzotičnih zemalja.

U *Balladen und Bilder (Balade i slike)* sadržane su pjesme različite tematike,

kao što i sam naslov kaže, od pjesama- slikama iz života do umjetničkih balada. Te su balade uglavnom posvećene nekim važnim povijesnim ličnostima, od kojih neke pripadaju zapadnom, a neke istočnom kulturnom krugu, kao npr. *Don Alonzo* ili *Ali Pascha von Janina* i *Sultan Osman und Malchatun*. U ovim baladama Franz von Werner opisuje povijesne događaje, a u dvije od njih govori o križarskim ratovima.⁴¹

106

VDG JAHRBUCH 2005

³⁸ Murad Efendi, «*Wartburg*», str. 147.

³⁹ Murad Efendi, «*An Stambul*», str. 168.

⁴⁰ Ivan Pederin, *Njemačka, austrijska i druge književnosti u hrvatskom časopisu «Vienac» (1869-1903)*, str. 12.

⁴¹ Vidi balade: «*Murten*», str. 189-192. i «*Don Alonzo*», str. 199-209.

Pod *Verschiedenes (Razno)*, pisac je sakupio pjesme raznovrsne tematike, od rodoljubne pjesme *Zum 19. Juli 1870*, zatim pjesme napisane u čast vojvodi von Oldenburgu, sve do pjesama koje se bave smislom pjesništva i života. U već spomenutoj pjesmi *Zum 19. Juli 1870*, koju je pjesnik napisao povodom izbijanja njemačko-francuskog rata, Franz von Werner pokazuje rodoljubni zanos i ponos zbog pripadanja njemačkom narodu. To je inače doba jačanja nacionalne svijesti u Njemačkoj. U ovoj pjesmi Franz von Werner, pjesnik - kozmopolit, pokazuje nacionalistički stav i poziva na oružje:

*Eine Strophe, ja noch eine
Fehlet diesem Schlachtenliede;
Nun am Rhein, am alten Rheine
Steht der Napoleonide!—*

*Deutscher Klinge, schreibe sie!*⁴²

Snažan kontrast ovoj pjesmi predstavlja iduća pjesma autobiografskog sadržaja pod naslovom *Wohin?*⁴³. U njoj se zrcali pjesnikov kozmopolitizam:

Sie zeigt den Weg hin nach dem Gral

Untruglich trotz Magneten,

Wo mir die wahre Heimat winkt

*Auf unserem Planeten!*⁴⁴

Franz von Werner tako pokazuje da je istodobno bio kozmopolit i nacionalist i ma kako to čudno izgledalo, on je zaista bio i jedno i drugo. Ta se njegova karakteristika ne očituje samo u njegovom lirskom i epskom opusu, već prije svega u njegovim putopisima.

Zanimljiva je i pjesma *An einem Dichtergrab (Na grobu jednog pjesnika)*, u kojoj pjesnik s vrlo profinjenom ironijom govori o recepciji pjesničkog djela i tržištu knjiga svog vremena. Po svojoj tematici ova je pjesma, iako je nastala prije više od stotinu godina, aktualna i za današnjeg pjesnika, koji propituje smisao umjetnosti u svijetu tržišnih zakona:

Am Hungertuche nagen.—Was? Die Bücher!

Der Markt ist voll—was soll uns ein Gedicht?

Wer kauft derlei?—Sind's etwa mod'sche Tücher?

*Man leiht sich's aus—nun—weil man davon spricht.*⁴⁵

Lirski govor za pjesnika Franza von Wenera znači govor o zagonetnom i nedokučivom svijetu, čijoj se suštini pjesnik približava samo onda kada ga pokuša spoznati svojim osjetilima, zanemarujući razum i prirodne zakone. Umjetnost se

107

VDG JAHRBUCH 2005

⁴² Murad Efendi, «*Zum 19. Juli 1870.*», str. 239.

⁴³ Murad Efendi, «*Wohin?*», str. 250.

⁴⁴ Ibid., str. 250.

⁴⁵ Murad Efendi, «*An einem Dichtergrab*», str. 256.

za njega rađa uslijed konflikta između pjesničkog Ja i materijalnog svijeta II. polovice 19. stoljeća, no ona nažalost prečesto biva banalizirana upravo u harmoničnom razrješenju tog konflikta. Dajući svojim ljubavnim pjesmama erotski prizvuk, von Werner se udaljio od svog pjesničkog uzora Emanuela Geibela i približio Friedrichu Bodenstedtu, koji je pod krinkom egzotike u svoje pjesme uveo erotski prizvuk koji nije bio karakterističan za ostale pjesnike *Münchenskog kruga*. Orientalni okvir u koji je pjesnik smjestio velik dio svoje poezije značio je za njega, kao i za Friedricha Bodenstedta, odmak od stvarnosti, a time i mogućnost prekoračenja granica koja je nametnuo strog i nefleksibilan građanski osjećaj za čudoređe.

Die Poetik des Münchener Kreises und die Liebeslyrik von Franz Werner

(Im Vergleich zu Emanuel Geibel und Friedrich Bodenstedt)

Der Dichter Franz von Werner war der älteste Sohn in der Familie des zagreber Deutschen Franz Xaver von Werner. Er war Dichter und osmanischer Diplomat und veröffentlichte unter dem Namen Murad Efendi. Als Schriftsteller wurde er bekannt durch seine Lyriksammlung, die meist einen Liebescharakter hatte und nach dem Vorbild der damaligen bekannten Poeten des Münchener Kreises geschrieben wurde. Als seine Vorbilder sollte man vor allem Emanuel Geibel und Friedrich Bodenstedt erwähnen. In diesem Artikel analysiert die Autorin die Liebeslyrik des deutschen Poeten Franz von Werner im Licht der Lyrik des Münchener Kreises und vergleicht sie mit der Liebeslyrik von Emanuel Geibel und Friedrich Bodenstedt, indem sie auf ihre gemeinsamen literarischen Vorbilder zeigt, auf die Ähnlichkeiten in der Art des lyrischen Ausdrucks, aber auch auf die verschiedene Art des Zuganges zur Liebeshematik.

108

VDG JAHRBUCH 2005

Literatura:

- Werner, Renate: *Ästhetische Kunstauffassung am Beispiel des "Münchener Dichterkreises"*, u: Edward McInnes und Gerhard Plumpe (ur.): *Bürgerlicher Realismus und Gründerzeit 1848-1890*, München, 1996, str. 308-342.
- Johnston, William M.: *Austrijski duh (Intelektualna i društvena povijest 1848-1938)*, Zagreb, 1993.
- Martini, Fritz: *Deutsche Literatur im bürgerlichen Realismus 1848-1898*, Stuttgart, 1981.
- Pederin, Ivan: *Murad Efendi- Franz Werner*, Südostforschungen, Band 32, R. Oldenbourg, München, 1973., str. 106-122.
- Grubišić Pulišelić, Eldi: *Franz von Werner- turski diplomat i pisac na njemačkom jeziku*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 2004., str. 43-56.
- Craig, Gordon A.: *Deutsche Geschichte 1866-1945*, München, 1980
- Winterscheidt, Friedrich: *Deutsche Unterhaltungsliteratur der Jahre 1850-1860*, Bonn, 1970
- Goltschnigg, Dietmar: *Vorindustrieller Realismus und Literatur der Gründerzeit*, u: (ur.) Viktor Žmegač, *Geschichte der deutschen Literatur*, Band II / 1, Weinheim, 1996., str
- Hohendahl, Peter Uwe: *Literarische Kultur im Zeitalter des Liberalismus 1830-1870*, München, 1985
- Pederin, Ivan: *Austrijski propisi o tisku i nadzor nad dalmatinskim tiskom (1848-1863)*, Bibliotekarstvo, sv. 33, 1987., str. 62-71.
- Pederin, Ivan: *Njemačka, austrijska i druge književnosti u hrvatskom časopisu «Vienac»(1869-1903)*, Neobjavljena Doktorska disertacija, Zadar, 1979.
- Viktor Žmegač, *Kategorije kritičkog pristupa trivijalnoj književnosti*, u: V. Ž., *Književno stvaralaštvo i povijest društva*, Zagreb, 1976., str. 157-179.
- Van Rinsum, Annemarie i Van Rinsum, Wolfgang: *Realismus und Naturalismus*, Deutsche Literaturgeschichte, Band 7, 2000
- Schieder, Wolfgang: *1848/ 49: Die ungewollte Revolution*, u: Stern, Carola i August Winkler, Heinrich: *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1990*, Frankfurt am Main, 2001, str. 17-42.
- Weber-Kellermann, Ingeborg: *Frauenleben im 19. Jahrhundert*, München, 1983., str. 118.
- Geibel, Emanuel: *Gedichte*, 42. Auflage, Berlin, 1857
- Fohrmann, Jürgen: *Lyrik*, u: McInnes, Edward i und Plumpe, Gerhard: (ur.): *Bürgerlicher Realismus und Gründerzeit 1848-1890*, München, 1996, str. 394-461.
- Trnski, Ivan: *Kriesnice*, Zagreb, 1882.
- Murad, Efendi: *Ost und West*, Oldenbourg, s.a.

109

mr.sc. Lidija DUJIĆ

Podunavski Nijemac - statist i(li) suputnik suvremene hrvatske proze

I.

Nastavljajući se na dosadašnja, primarno povijesna istraživanja Vladimira Geigera o sudbini Podunavskih Nijemaca u hrvatskoj književnosti, u svom sam prošlogodišnjem izlaganju o takozvanom *fenomenu Moho* utvrdila da bi se buduća istraživanja sustavnije mogla organizirati kroz barem tri modela kojima se do sada građa iz života Podunavskih Nijemaca oblikovala u postojeća književna djela. Prvi je model podrazumijevao profesionalnog autora dvojnog nacionalnog i kulturnog identiteta, koji i građi pristupa neminovno dvostrukom optikom -- istodobno društveno-povijesnom i estetskom. Premda gotovo utopistički, ovaj je model u cijelosti našao svog predstavnika u osobi književnika Ludwiga Ljudevita Bauera i njegovim (novo)povijesnim romanima, prije svega *Kratkoj kronici porodice Weber*. Drugi se model odnosio na hrvatske književnike -- pripadnike u ovom slučaju većinskog naroda i književnosti, koji se svojim djelima dotiču manjinske problematike, na razini epizodnih likova i(li) fabula, kakve primjerice nalazimo u prozama Ivana Aralice, Josipa Palade ili Dubravke Ugrešić. Treći je pak model obuhvaćao autore -- u pravilu neprofesionalne književnike, koji su dio svoje obiteljske manjinske priče oblikovali u nekoj od široko shvaćenih vrsta autobiografskih zapisa, najčešće dvojezično. Model je parcijalno obrađen u tekstu *Theresia Moho: njemački otisak hrvatske ženske priče*¹, uglavnom s namjerom da pokaže pripadnost takvog teksta domicilnom prostoru hrvatskog ženskog pisma, odnosno da ga učini integralnim dijelom matične književnosti s kojom dijeli brojna referentna mjesta.

Izrazito heterogen i nekoherentan, drugi je navedeni model, ostao do sada izvan rakursa interesa kako povjesničara, tako i povjesničara književnosti. Dok se prvima mogao učiniti marginalnim, druge je neminovno morao suočiti s pitanjem različitih poetika proze, kao i stilskih registara u kojima su se realizirale. Umjesto kvantitativnog iskazivanja prisutnosti Podunavskih Nijemaca u suvremenoj hrvatskoj prozi, ili njihovog okupljanja pod samo formalno zajedničkim poetičkim/stilskim/ideološkim nazivnikom, svakako bi konstruktivnije bilo ukazati na karakteristične postupke kojima se grade fabule i portretiraju likovi

VDG JAHRBUCH 2005

111

¹Lidija Dujić: *Theresia Moho: njemački otisak hrvatske ženske priče*, Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice, Osijek, 2004, str. 103-109.

Podunavskih Nijemaca -- s nezaobilaznim naglaskom na povijesnoj motivaciji. U tom je kontekstu zanimljivo primijetiti kako su folksdojčerske fabule i likovi bezrezervno ambijentalni, upisani kao dio vremena u prostor i sačuvani poput fosiliziranih otisaka, uglavnom slavonskih poslijeratnih sela.

II.

Utemeljiteljskim činom povijesti književnosti -- sintezom tvrdih/povijesnih i mekih/književnih činjenica, njezinoj je, prije svega proznoj matici, dopušteno kreirati svjetove stvarnije od stvarnog svijeta. Imanentno romaneskni postupak prelaženja granice između autora i lika, stvarnosti i fikcije, osigurava i čitatelju iskustvo identifikacijske pokretljivosti, koja mu je u ovom samo jednom svijetu uskraćena. Obrćajući se *prisutnom drugom, pripovjedač* sasvim sigurno računa i na *naslovljenika/odсутnog drugog/čitatelja*.² Dijeleći priču, pripovjedač istodobno dijeli i odgovornost za ispriповijedano, čime se ne zbiva samo recepcijsko pretvaranje pripovijedanja iz pragmatičnog u estetski, nego i u etički čin. Pri tom se razlika između tradicionalnih pripovjednih zajednica i individualno izdiferenciranih, sastoji u tome što prve preferiraju vjernu reprodukciju, dok druge pretendiraju neponovljivoj kreaciji. Povlašteni položaj romana kao proznog žanra objašnjava se, između ostalog, upravo konceptom dijalozizma -- prozne riječi, razdijeljene između vlastite i tuđe; lyotardovske mogućnosti odgovaranja, radi koje prozu i doživljava kao *pučanstvo malih pričaz*, ili bahtinovskog principa *što više*

*drugog, to više sebe*⁴, kojim definira *dijalošku armaturus* ja/subjekt/pripovjedač i drugi. Ili jednostavnije, parafrazirajući Käte Hamburger, mogli bismo logiku književnosti svesti na sljedeću tezu: ako realna stvarnost jeste -- jer postoji, onda fiktivna stvarnost *jeste* -- jer je ispričana.⁵ Između stvarnosti i fikcije, čitatelj je ostavljen u položaju stalne nesigurnosti.

Nobelovac John Michael Coetzee znakovit je primjer postmodernog književnika koji je svojom literaturom proveo i proteizaciju pripovjedača u historiografa. Konstantnu napetost između povijesti i povijesti književnosti, Coetzee tematizira trpkim tekstovima koji traže i pronalaze pukotine velikih priča, a zatim iz njih ispisuju kritiku europocentrizma, artikulirajući problem okularnog imperijalizma. Odnos centra svijeta -- pa i centra velike povijesti, i njegove periferije/rubova svijeta i povijesti, žanrovski se smješta u takozvani književnopovijesni roman, koji se za razliku od svojih generičkih prethodnika -- povijesnog i (novo)povijesnog romana -- odbija nasloniti na povijest, nego umjesto nje izabire povijest književnosti. Za novi je žanr potrebno *preodgojiti oči*⁷, jer je pripovijedanje promijenilo motrište: umjesto lika koji se tekstem dislocira da bi artikulirao fabulu, pojavljuje se lik koji je još prije teksta fiksiran u svojoj dislokaciji, te iz takve

112

VDG JAHRBUCH 2005

⁴ Termini su preuzeti iz knjige Vladimira Bitija *Upletanje nerečenog*, Matica hrvatska, Zagreb, 1994.

⁵ Vladimir Biti (ur.): *Bahtin i drugi*, zbornik, Naklada MD, Zagreb, 1992, str. 166.

⁶ Ibidem, str. 213.

⁷ Termin preuzet iz istog zbornika, iz teksta Mathewa Robertsa *Poetika hermeneutika dijalogika*.

⁸ Prema knjizi Käte Hamburger *Logika književnosti*, Nolit, Beograd, 1976.

⁹ Termin preuzet iz romana *Sramota* J. M. Coetzee, VBZ, Zagreb, 1999, str. 204.

trajne dislokacije artikulira rubne priče. U Coetzeeovu je primjeru riječ o sasvim konkretnom Britanskom carstvu i njegovim kolonijalnim južnoafričkim rubovima. Decentriranim viđenjem priče Coetzee uspijeva proizvesti poliskopiju -- supostojanje većeg broja pogleda na isto; što u određenoj mjeri oponaša i žanr književnopovijesnog romana, čiju hibridnost determinira već i sama zamjena povijesnog diskursa literarnim. Iako još uvijek parcijalan i u nastajanju, Coetzeeov je književni opus prepoznatljiv i po osebujnoj nomenklaturi pojmova. Uz već spomenuto pitanje žanra i pogleda, navedimo i sljedeće primjere: odnos stare priče/klasika/predteksta i nove priče, drugi kao pretpostavka za konstituiranje (i dalje) necjelovitog lika, nemogućnost/nesposobnost komunikacije jezikom, sramota/poniženje, samoća, san, pisanje kao oblik natjecanja s vremenom, povijest kao *velika kosturnica priča*.⁸ Ovjeren Nobelovom nagradom Coetzeeov je opus i dalje *unhomeliness/neudomaćens*⁹ u odnosu na svjetsku književnost -- onaj o kome vladajući diskurs ne govori, nego mu sve nameće kao objašnjenje. Njegov je primjer ipak ohrabrujući i kao putokaz za razumijevanje folksdojčerske manjinske priče unutar suvremene hrvatske književnosti. Skladištenjem sjećanja u priče moguće je barem tekstem stvoriti dojam da je užas manji ako se tiče grupe, pokazuje Coetzee svojim tekstovima. Time se postkolonijalni teoretičar Homi Bhabha i njegova teorija o naciji kao naraciji potvrđuje kao eksplicitna referenca Coetzeeovih nastojanja da barem tekstem ukine okularni imperijalizam *zamrznutog vremena* -- svakog onog u kojem se *povijest premišlja kojim će putom poći*.¹⁰

III.

P l u r a l i z a m estetskog doživljaja i potpuna individualizacija u kreativnom činu temeljno su obilježje postmodernizma u hrvatskoj književnosti, nove tendencije koja se pojavljuje 70-ih godina 20. stoljeća *više u žanrovskom negoli stilskom smislu*¹¹ -- tako Miroslav Šicel, povjesničar književnosti, objašnjava posljednju imenovanu dionicu hrvatske književnosti druge polovice 20. stoljeća. Četrdeset godina književne prakse (1950-1990), artikulirane nazivljem krugovaši, druga moderna i postmoderna, zatvoreno je ocjenom kako je riječ o razdoblju koje je u znaku *široke lepeze raznorodnih shvaćanja smisla literature, mnogoznačnosti stilskih postupaka, tematskih traženja i jezičnih eksperimenata*, između ostalog i *vraćanja povijesnoj tematici sa specifičnim shvaćanjima smisla povijesti (Aralica, Fabrio), (...)*.¹² Dok se Fabrio svojim romanima o povijesti¹³ -- osobito Jadranskom duologijom u tri dijela: *Vježbanje života, Berenikina kosa, Triameron* -- bavi povijesnom koegzistencijom hrvatsko-talijanskih priča, dotle se Araličin odnos

113

VDG JAHRBUCH 2005

⁸J. M. Coetzee: *Gospodar Petersburga*, VBZ, Zagreb, 2002, str. 97.

⁹Homi Bhabha, postkolonijalni teoretičar, autor je termina *unhomeliness*.

¹⁰J. M. Coetzee: *Život i doba Michaela K.*, VBZ, Zagreb, 2001, str. 57.

¹¹Miroslav Šicel: *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1997, str. 252.

¹²Ibidem, str. 255.

¹³*Povijesni roman s prijetećim kažiprstom u zraku "uči" o okrunjenim glavama koje se nose s poviješću, roman o povijesti pak "priča" o slabim ljudima kojih ime i prezime, čak i kad ga imaju, ne izlaze iz apsolutne bezimenosti, i koji se mali, zbunjeni pojavom povijesti, i u njoj, uz našu potpunu samilost, ambiciozni, bivaju nedorečeni, nedosljedni, uglavnom malo pa nikakvi*; Nedjeljko Fabrio: *Triameron*, NZ Matice hrvatske, Zagreb, 2002, str. 105.

prema povijesti ostvaruje na autorovoj spoznaji neprestanog događanja i s t o g stoljeća, kad je riječ o osnovnoj ljudskoj odrednici -- moralu.¹⁴ Vezu ovog autora s folksdojčerskom tematikom -- doduše, samo rubnu -- u tom je kontekstu prvi zamijetio i registrirao povjesničar Vladimir Geiger.¹⁵ Araličina pripovijetka *Sokak triju ruža*, koja je u samo godinu dana (1991-1992) doživjela medijsku preobliku od novinske priče, preko istoimene zbirke pripovijedaka, do televizijske drame -- svoju popularnost duguje prije svega autorovoj spremnosti da vlastitom nacionalnom povijesnom trenutku ponudi vruću priču koja koincidira s istim vremenom; jer, jača od svakodnevne prognaničke priče, svakako je literarizirana/ekranizirana prognanička priča. Uokvirujući tri ženske priče -- mlada, anonimna novinarka priča priču stare Hrvatice Marte Ivošević, koja priča priču o staroj Njemici Terezi -- autor se upinje vremenski povezati dvije udaljene povijesne realije -- Drugi svjetski rat i Domovinski rat -- te prostorno zaposjesti pričom iseljavanje Hrvata iz Bosne u Slavoniju, kao i progonstvo iz Slavonije u metropolu. Potopljena priča, koja miruje u podlozi potresnim fabulama o kolonizaciji i progonstvu, i sama je povijesno zamrznuta. Emotivno ispražnjena, ona postaje činjenično prihvatljiva. *Dobili su njemačke kuće, a Nijemce su protjerali, (...)*¹⁶ Tek starica iz sporednog sokaka, koju jedan *Hvaljen Isus*, izrečen iz običaja, navodi da otvori vrata svoga doma došljacima, uspijeva namreškati površinu utabanog mita o protjeranim neprijateljima. Ali, plošnim portretiranjem, koje mehanički zbraja njezin nacionalni/manjinski identitet, propalo imanje i kršćansku gestu -- autor u novom vremenu, više pridonosi stvaranju novog nacionalnog mita (o Nijemcima kao hrvatskim prijateljima), nego što namjerava rekonstruirati povijesnu neistinu o Nijemcima kao povijesnim neprijateljima svih pobjednika nakon Drugog svjetskog rata. Time slavonska Njemica, teta Tereza -- na koju je uspomena sačuvana u imenu sedmog djeteta obitelji Ivošević -- svojim *razrijeđenim tijelom*¹⁷, funkcionira više kao moralna vertikalna buduće Hrvatske, nego kao pokušaj artikuliranja bezglasnog bijelog polja nacionalne povijesti. U odnosu stare/predpriče i nove priče, mjerodavnom se pokazuje nova priča; što nažalost samo potvrđuje Coetzeeovu tezu o tome da autentična priča o sebi ne postoji, jer se svaki pokušaj oglasovljenja ili afirmacije tuđe priče nužno susreće s patvorenjem -- tako sadašnjost u pravilu stilizira i(li) krivotvori svoju prošlost. U tom je kontekstu Araličina pripovijetka samo indikativna. Nemoguće je sa sigurnošću reći je li njegova narativna maska intencionalna, ili tek slučajna.

Ponovno rubno -- ali i izvan (nacionalnog) centra -- Dubravka Ugrešić, kao jedna od najglasnijih hrvatskih disidentica, u svojim se proznim i esejističkim zapisima dotaknula i pojedinačne sudbine Folksdojčera. Montažom stare/unutarnje i nove/vanjske optike istog prostora, ona uvodi novu poetičku abecedu za iščitavanje bivšeg poznatog. U autobiografiziranom romanu *Muzej*

114

VDG JAHRBUCH 2005

¹⁴Miroslav Šicel, citirano djelo, str. 238

¹⁵Riječ je o Geigerovoj studiji *O sudbini Folksdojčera u hrvatskoj književnosti*, objavljenoj u knjizi *Folksdojčeri pod teretom kolektivne krivnje*, Osijek, 2002, str. 159-181.

¹⁶Ivan Aralica: *Sokak triju ruža*, Znanje, Zagreb, 1992, str. 185.

¹⁷J. M. Coetzee: *Gospodar Petersburga*, VBZ, Zagreb, 2002, str. 45.

bezuvjetne predaje jedan od numeriranih fragmenata posvećen je trostrukom ženskom identitetu. Priču o Katarini Kolin, Katici Švabici ili Fatimi Murić, radi njezine kratkoće i znakovitosti donosimo u cijelosti.

Katarina Kolin rođena je u Srpskim Miletićima, u siromašnoj obitelji "folksdojčera". Godine 1939. sedamnaestogodišnja Katarina odlučuje se da krene u Njemačku. Zaustavlja se u gradiću Dudenstadtu, gdje se zapošljava u tvornici municije. Tamo upoznaje Fikreta Murića. Katarina i Fikret zaljubljuju se jedno u drugo, ali, kako je njihova veza "rasno" neprihvatljiva, mjesne vlasti protjeruju Katarinu, a Fikreta pritvaraju. Katarina se vraća u Srpske Miletiće, otkriva da je

trudna, a onda se potajno vraća natrag, Fikretu. Ubrzo rađa djevojčicu, Ajšu. Krajem rata Fikret i Katarina pokušavaju se vratiti u Bosnu. Ali kako je Katarina Njemica, a Fikret je "služio okupatoru", umjesto u Bosni, završavaju u logoru za Nijemce u Zemunu. Hirom slučaja ostaju živi i krajem 1945. stižu u Fikretovo mjesto Brčko. Mještani je znaju kao Katicu Švabicu. Pobjavši se u jednom trenutku da će je, kada zato dođe vrijeme, sahraniti odvojeno od Fikreta, Katarina prelazi na islam. Katarina Kolin ili "Katica Švabica" postaje Fatimom Murić.

Danas je Katarina po treći put u Njemačkoj. Živi s Fikretom u izbjegličkom "heimu" u Istočnom Berlinu. Kći Ajša živi u Beogradu, jedan je sin izbjeglica u Kanadi, a drugi u Münchenu. Katarina ima samo jednu želju, da se vrati u "svoje" Brčko.

Priču o Katarinu Kolin, Katici Švabici ili Fatimi Murić, ispričanu istim riječima, čula sam od Kašmira R.¹⁸

Fotografskim selektiranjem stvarnosti, autorica u nekoliko kratkih rezova sažima istodobno priču o neudomljenosti s pričom o iskorijenjenosti. Optika velike i male povijesti višestruko je zamjenjivana, uvijek u korist promatrača, ili na štetu promatranog -- jer *realnost većinskog izbora nije (...) lišena svoje reklamne, optimistične, pozitivne projekcije koja obećava da će (...) nastupiti doba harmonične realnosti.*¹⁹ Narativna strategija Dubravke Ugrešić, u mnogome različita od one Araličine, i kad je riječ o perifernim pričama vlastite povijesti, doslovnim prenošenjem usmene u pisanu priču -- ne radi samo u prilog njezinoj objektivizaciji, nego i sama istodobno proizvodi i književni i historiografski diskurs, bez konfrontiranja tvrde/muške i meke/ženske verzije povijesnog iskustva. Lišen stereotipnih predznaka, lik Podunavske Njemice postaje time autentičniji i ravnopravniji *kamenčić* sve šarenijeg multikulturnog europskog mozaika -- kako povijesnog, tako i literarnog.

U nekoliko različitih proza -- s jakim autobiografskim elementima -- Josip Palada, i sam došljak/dijete kolonizatora, novu slavonsku sredinu percipira kao izrazit etnički *sataras*; *Mješanac! Švabe, Šokci, Dalmatinci (...). Bilo je tu još i*

115
VDG JAHRBUCH 2005

¹⁸ Dubravka Ugrešić: *Muzej bezuvjetne predaje*, Beograd, 2002, str. 286-287.

¹⁹ Dubravka Ugrešić: *Zabranjeno čitanje*, Beograd, 2002, str. 87.

*pravoslavaca doseljenih iz raznih krajeva.*²⁰ Dograđujući vlastito pripovjedno motrište -- jer riječ je o naknadno rekonstruiranim događajima iz djetinjstva koje iznosi nepouzdana/infantilizirani pripovjedač -- autor u najširem rasponu zahvaća likove Podunavskih Nijemaca. U jednim su prozama oni samo pasivni statisti, jednoličnih, dominantno tamnih tonova -- ljutiti oficir Nijemac ili *zli vojnici u šljemovima*; u drugima ih izdvaja kao izdiferencirane suputnike vlastite priče -- Švabo kočijaš, licitar ili djevojčica Eva Švabica; a postoje i proze koje ovim likovima dopuštaju biti aktivnim protagonistima, oduvijek demokratskog književnog svijeta. Riječ je prije svega o pripovijetkama iz zbirki *I tad umre dan* (1979) i *Kad smo bili mali* (1991) te romanu *Miris majke* (1985). Neizbježno karikiran, te ironiziran jezikom, kulturom i običajima, Podunavski Nijemac se u tim prozama ipak ugiba konzerviranim stereotipima i -- ne bez čuđenja, podsmijeha i prezira -- usuđuje među formalno izjednačenima biti različit. Nalazimo ga tako kako gladnoj domskoj djeci samoinicijativno dovozi povrće, odlazi opaticama na sat glasovira, ili se školuje u nekom dalekom gradu.

Najčešće bezglasni, u pravilu ismijani vlastitim jezikom, Folksdojčeri su već i svojom pojavom potvrdili da suvremena hrvatska proza imanentno računa na dijalog -- makar i s bezglasno prisutnim Drugim. Kako se narativna optika ne gradi pritom jednim, centralnim pogledom, nego artikuliranjem rubnih pogleda, folksdojčerske sporedne fabule i likovi postaju tako jedan od načina da hrvatska književnost svojom narativnom praksom pokaže pripadnost ne samo europskim, nego i svjetskim književnim trendovima.

Der Donauschwabe - ein Statist und/oder der Mitreisende der kroatischen Prosa

Dieser Text ist die Fortsetzung der bis jetzt eröffneten Themenkreisen in dem man über die kroatischen Schriftstellern spricht - also, den Angehörigen des

mehrheitlichen Volkes und Kultur, die mit ihren Texten die Minderheitenproblematik erfassen, vor allem die Schicksale der Donauschwaben. Als Teil eines authentischen Raumes ergriffen, werden diese, meist Episodengestalten und Fabeln, im Kontrast und nicht selten in einem karikierten Sprachregister in Bezug auf die kroatische Realität dargestellt. Der Statist und /oder Mitreisende stellt eine Spannweite dar in der wir Gestalten der Donauschwaben in der modernen kroatischen Prosa finden und das zwar in doppelter Optik profiliert: erstens - des inneren Lesens des kroatischen Raumes (Palade, Aralica) und zweitens –des äußeren Lesens des kroatischen Raumes (Ugrešić).

116

VDG JAHRBUCH 2005

²⁰Josip Palada: *U selu*, pripovijetka iz zbirke *I tad umre dan*, Mladost, Zagreb, 1979, str. 108.

²¹Josip Palada: *Grobovi*, pripovijetka iz zbirke *I tad umre dan*, Mladost, Zagreb, 1979, str. 58.

dr. sc. Snježana PAUŠEK-BAŽDAR